

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“MALİYYƏ RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN SİĞORTALANMASI:

AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Həsənzadə Aytac Sədi

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“MALİYYƏ RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN SİĞORTALANMASI:
AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Sığorta işinin təşkili

Qrup: 624

Magistrant:
Həsənzadə Aytac Sədi qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d. Məmmədova Gültəkin Qabil qızı
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Həsənzadə Aytac Sədi qızı and içirəm ki, “Maliyyə riskləri və onların sığortalanması: Azərbaycan təcrübəsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“MALİYYƏ RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN SIĞORTALANMASI: AZƏRAYCAN TƏCRÜBƏSİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bazar iqtisadiyyatı şəraitində risklərin öyrənilməsi və onların idarə edilməsi cari dövrdə aktual məsələlərdən biridir. Sığortanın bu risklərin idarəedilməsində, onların qarşısının alınmasında xüsusi rolu var. Maliyyə risklərinin sığortalamasının qarşısını almaq, aşağı salmaq qarşıya qoyulmuş əsas hədəflərdən biridir. Dünya ölkələrinin sığorta ilə bağlı təcrübələrini ölkəmizə tətbiqi, xüsusi sığorta kapitalının artırılması, maarifləndirmə işlərinin həyata keçirilməsi sığorta şirkətlərinin inkişafına səbəb olacaqdır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi maliyyə risklərini, onların sığortalanması ilə bağlı nəzəri və praktiki məsələləri öyrənmək, sığortanın mövcud vəziyyətini, risklərin sığortalanasındakı problemləri qabartmaq, risklərin sığortalanmasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı araşdırmalar aparmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Maliyyə riskləri və onların sığortalanmasında kəmiyyət, keyfiyyət, statistik metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Yerli və xarici müəliflərin elmi nəşrləri, internet resursları, sığorta şirkətlərinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Mərkəzi bankın məlumatları tədqiqatın informasiya bazasıdır.

Risqlərin qiymətləndirilməsində, idarəedilməsində və sığortalanmasında informasiyanın kifayət qədər olmaması, ədəbiyyatın azlığı tədqiqatın informasiya bazasındakı məhdudyyətlərdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi, sığortanın maliyyə risklərinin idarə edilməsində təkmilləşdirilməyə yönəlmiş nəzəri və praktiki müddəaların hazırlanmasından ibarətdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Sığorta sektorunda fəaliyyət göstərən mütəxəssislər əldə olunan nəticələrdən maliyyə risklərinin sığortalanmasında və onların təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: risk, maliyyə riski, sığorta

FINANCIAL RISKS AND THEIR INSURANCE: THE EXPERIENCE OF AZERBAIJAN

SUMMARY

Relevance of the research: The study of risks and their management in a market economy is one of the most pressing issues in the current period. Insurance has a special role in managing these risks and preventing them. Preventing and reducing financial risks is one of the main goals. The application of the experience of the countries of the world in the field of insurance to our country, the increase of special insurance capital, the implementation of awareness-raising activities will lead to the development of insurance companies

Purpose of the research: The main purpose of the research is to study the theoretical and practical issues related to financial insurance of financial risks, to highlight the current state of insurance, the problems of risk insurance, to conduct research on improving risk insurance.

Used research methods: Quantitative, qualitative, statistical, methods were used in financial risks and their insurance.

Research database: Scientific publications of local and foreign authors, Internet resources, information of insurance companies, the State Statistics Committee, the Central Bank are the research database.

Restrictions of research: Insufficient information in risk assessment, management and insurance is a limitation of the research database.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is the development of theoretical and practical provisions aimed at improving the management of financial risks of insurance.

Scientific-practical significance of results: Specialists working in the insurance sector can use the results obtained to insure and improve financial risks.

Keywords: risk, financial risk, insurance

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AR	Azərbaycan Respublikası
DB	Dünya Bankı
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
MB	Mərkəzi Bank

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.....	13
1.1 Maliyyə risklərinin məzmunu və növləri.....	13
1.2 Sığorta- maliyyə risklərinin idarəedilməsi metodu kimi.....	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	36
2.1 Maliyyə risklərinin sığortalanmasının metodlarının analizi və qiymətləndirilməsi.....	36
2.2 Risklərin hedcingi və tətbiqi yollarının öyrənilməsi.....	42
III FƏSİL. MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ.....	53
3.1 Maliyyə risklərinin sığorta olunma problemləri.....	53
3.2 Maliyyə risklərinin sığortalanmasının inkişaf perspektivləri.....	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	64
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	67
Cədvəllərin siyahısı.....	70
Şəkillərin siyahısı.....	70
Sxemlərin siyahısı.....	70

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bütün sahələrdə olduğu kimi iqtisadiyyat sahəsində də risk vardır. Risk iqtisadiyyatın ayrılmaz bir hissəsidir. Risk dedikdə, gözlənilməz itkilərin baş verməsi, gözlənilən gəlirlərin əldə edilməməsi ehtimalı başa düşülür. Müxtəlif risklər içərisində maliyyə riskləri xüsusilə seçilir. Müəssisə və təşkilatın maliyyə sahəsi ilə eyni zamanda olan xüsusi bir hissə maliyyə riskləri adlanır. Maliyyə riskləri müəssisə və təşkilatın ümumi portfelində olduqca böyük, əhəmiyyətli rol oynayır. Maliyyə risklərinin çox olması onların idarə edilməsini zəruri edir. Risklər daha çox istehsal, satış, investisiya, kredit sahəsindədir və birbaşa olaraq investitorlara, kreditorlara, sahibkarlara mənfi təsir göstərir.

Maliyyə riskləri, həm mövcud fəaliyyət sahəsi üzrə resursların istifadəsi zamanı vəsaitlərin itirilməsi və ya gözlənilən mənfəətin olmaması təhlükəsidir, həm də risklə əlaqəli olan mövcud əldə olunan əlavə mənfəətdir. Maliyyə riskinin idarə edilməsi, təsərrüfat subyektinin dayanıqlığını, mənfi vəziyyətə qarşı durma qabiliyyətinin təmin etmə yollarını və imkanlarını müəyyənləşdirir.

İri müəssisələrdə xüsusi risk idarəetmə xidmətləri mövcuddurki, onların əsas funksiyaları təsərrüfat subyektinin ümumi risklərin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi, habelə hər bir fərdi risk qrupuna təsir metodunun seçilməsidir. Riskə təsir etmək üsulları arasında daxili və xarici riskin zərərsizləşdirilməsi mexanizmləri mövcuddur. Daxili risklərin əsas növlərindən biri kredit riski hesab olunur. Kredit riski müəssisənin kreditorlarla, kontragentlərlə, səhmdarlarla işgüzar əlaqələri prosesində yaranır. Kredit riskinin səviyyəsi kreditqaytarma və ödəməqabiliyyət ilə müəyyən olunur.

Tədqiqat mövzumuzun aktuallığı maliyyə riskinin idarə olunması və risklərin idarə edilməsi metodları, xüsusən sığortaya metodoloji yanaşmaların öyrənilməsinə ehtiyac ilə bağlıdır. Sığorta işinin səmərəli formada təşkilinin və bununla birlikdə risklərin fəsadlarının aradan qaldırılmasındakı dünya standartlarının tətbiqi məsələlərinin gündəmə gətirilməsinin milli iqtisadiyyatın bazar şəraitində öz mövqeyini formalaşdırmasında çox mühüm əhəmiyyəti vardır. Sığorta bazar iqtisadiyyatının əsas tərkib hissəsidir. Ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişaf

etdirilməsi və tətbiqi prioritet məsələlərdən biridir. Sığorta-sığortalıların maraqlarını effektiv şəkildə qoruyan və risklərin həyata keçirilməsində yaranan zərərləri əhatə edən xarici risklərin zərərsizləşdirilməsi metodu kimi çıxış edir. Düzdür, sığorta ən riskli hadisədən qaçınmağa kömək edə bilmir, amma mənfi nəticələrin qarşısını alır və zərəri ödəyir.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olarki, tədqiqat mövzumuzun aktuallığı, zəruriliyi maliyyə risklərinin idarə edilməsinə metodoloji yanaşmaların öyrənilməsi və bu risklərin qarşısını almaq üçün sığorta sistemindən istifadə etməyi əsas tutur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müəssisələrin maliyyə riskləri, onların sığorta olunması maliyyə ilə birgə əlaqələri iqtisad elmi tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə tədqiq olunmuşdur. Bu araşdırmada maliyyə risklərinin növləri olan valyuta, kredit, faiz, bazar (portfel) riskləri də öz əksini tapdı.

Maliyyə riskləri və onların sığortalanmasında İ.Abbasov, İ.C.Həsənov, N.N.Xudiyev, B.X.Ataşov, Ə.Ə.Ələkbərov və başqalarının araşdırmaları xüsusi rol oynamışdır. Bundan əlavə maliyyə risklərinin hərtərəfli tədqiq edilməsində böyük töhfəsi olan X. Kazımlını və İ.Quliyevin adını çəkə bilərik.

Araşdırmalarda hansı maliyyə risklərinin olduğu, bu risklərin qarşısını almaq üçün istifadə olunan üsullardan bəhs olunur. Risklərin qarşısını almaq üçün istifadə olunan ən vacib üsullardan da biri də sığortadır. Sığortanın vacibliyi, mahiyyəti və əhəmiyyətliyi haqqında nəzəriyyələr, araşdırmalar öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Burada əsas məqsəd ölkəmizin sığorta sistemində yaranan maliyyə risklərinin öyrənilməsi, onların təsnif edilməsi, maliyyə risklərinin qarşısını almaq üçün sığorta sisteminin tətbiqi, öyrənilməsi və onun təsnif edilməsi və eləcə də maliyyə risklərinin müəyyən edilməsi metodlarının tədqiq edilməsidir.

Tədqiqatımızın əsas vəzifəsi qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaqdır. Bu vəzifələr aşağıdakılardır:

- ❖ Maliyyə risklərinin mahiyyətini, növlərini araşdırmaq və onların təsir göstərdiyi sahələri müəyyən etmək;

- ❖ Maliyyə risklərinin sığortalanmasının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
- ❖ Zərərlərin ödənilməsi metodu kimi maliyyə riskinin sığortasının mahiyyətini müəyyənləşdirmək və maliyyə riskinin əsas şərtlərini sistemləşdirmək;
- ❖ Maliyyə risklərinin sığortalanmasında metodların analizi və qiymətləndirilməsi;
- ❖ Maliyyə risklərinin sığorta olunma problemlərini və risklərinin sığortalanmasının inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi;
- ❖ Maliyyə risklərinin sığortalanmasına təsirli yanaşmalar təklif etmək və bu sığorta növünün xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla maliyyə risklərinin sığortası üçün tarif dərəcəsinin hesablanması üçün tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı risklərin idarəedilməsi və sığortanın risklərin zərərsizləşdirilməsi metodu kimi istifadəsi zamanı yaranan təşkilati və iqtisadi münasibətlərdir. Tədqiqatın predmetini isə Azərbaycan Respublikasında maliyyə risklərinin sığortalanması problemlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: İstənilən mövzu haqqında araşdırma və təhlil aparılarkən müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Metodlardan (üsullardan) istifadə olunmasının səbəbi mümkün nəticələrə nail olmaqdır. Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını aparıcı yerli və xarici alimlərin tədqiqat mövzusunə dair elmi əsərləri, yerli və xarici dövri mətbuatda dərc olunan məqalələr təşkil edir. Elmi tədqiqat metodologiyası sistemli bir yanaşmaya əsaslanır. Tədqiqatda ümumi elmi texnika və metodlardan istifadə edilmişdir: elmi abstrakt, analiz və sintez, qruplaşdırma, müqayisə, iqtisadi və riyazi metod və modellər.

Sintez metodu, bir növ təhlil metoduna bənzəyir. Bu metodda tədqiqat zamanı maliyyə riskləri ilə bağlı əldə etdiyimiz məlumatlar vahid, bütöv hala gətirilir.

Qruplaşdırma metodu. Apardığımız araşdırmada maliyyə risklərinin növlərini qruplaşdırırıq.

Ən sonda isə *müqayisəli metoddan* istifadə olunacaq. Bu metod vasitəsilə əldə etdiyimiz ədəbiyyatları müqayisə edəcəyik, bir –birilə qarşılaşdıracağıq. Maliyyə risklərinin sığortadan qabaqkı və sığortadan sonrakı vəziyyəti müqayisə olunacaq.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın məlumat bazası yerli və xarici müəlliflərin elmi, metodiki, tədris və məlumat nəşrlərindən ibarətdir. İşdə sığorta ilə bağlı qanunvericilik və tənzimləyici aktlardan istifadə edilmişdir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, Sığorta şirkətlərinin və internet şəbəkəsinin məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Sığorta sektorunun son dövrlərdə inkişaf etməsi, sığorta ilə bağlı statistik məlumatların, informasiyanın yetəri qədər olmaması və sığorta ilə tədqiqatların, araşdırmaların kifayət qədər olmaması tədqiqatın yaratdığı məhdudiyyətlərdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi, sığortanın istifadəsi ilə maliyyə risklərinin idarə edilməsi ilə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş bir sıra nəzəri və praktik müddəaların hazırlanmasından ibarətdir. Elmi yeniliyi əks etdirən nəticələr aşağıdakılardır:

- maliyyə risklərinin sığortalanması siyasəti işlənib hazırlanmışdır və sığortanın məqsəd və vəzifələri kompleks şəkildə araşdırılmışdır;
- maliyyə risklərinin növlərinin üç meyarə görə qruplaşması (baş vermə mənbəyi, risk obyekt, nəticə əldə etmə ehtimalı) təhlil edilməklə müəyyən edilmişdir; bunun əsasında bu və ya digər maliyyə riskinin sığortalanması ehtimalı barədə bir nəticə çıxarıldı;
- maliyyə risklərinin sığortalanması üçün əsas şərtləri (riskin sığortaya həvalə edilməsi, sığortaçının və sığortaçının sığortalana bilən marağının olması, sığortalı üçün sığorta tarifiinin mövcudluğu, sığortaçının müqavilənin əsas şərtləri ilə razılığı), maliyyə risklərinin sığortasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün parametrlər müəyyən edilmişdir - orta bazar dərəcəsi ilə müqayisədə sığorta dərəcəsinin səviyyəsi, riskin sığortalanma dərəcəsi (sığortanın dərəcəsi), mənfi hadisənin baş vermə ehtimalı:

- maliyyə risklərinin sığortalanmasının inkişaf perspektivləri və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya işində əldə edilmiş nəticələr, müddəalar, tövsiyələr maliyyə risklərinin və onların sığortalanmasının inkişaf meylləri üçün istifadə oluna bilər. Dissertasiya tədqiqatının praktik əhəmiyyəti, maliyyə risklərinin müəyyən olunmuş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla və son tarix dərəcəsini təyin edərkən əmsallar sistemindən istifadə etməklə iqtisadi qurumun təklif olunan sistemli yanaşmasından istifadə etmək imkanı ilə müəyyən edilir.

I FƏSİL. MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Maliyyə risklərinin məzmunu və növləri.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, rəqabətin olduğu bir mühitdə istehsal, kommersiya, təsərrüfat fəaliyyətini risklərsiz təsəvvür etmək qeyri –mümkündür. Risk, insanların qəbul etdiyi qərarların müsbət nəticəsinə təsir edən bir çox şərt və amillərlə əlaqəli olan hər hansı bir insan fəaliyyətinə xasdır. Risk, iqtisadiyyatın ayrılmaz bir hissəsidir. Hər bir müəssisə istehsal, kommersiya, təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar risklərə məruz qalır. Müasir şəraitdə riskə getmədən mənfəət əldə etmək, yüksək nailiyyətlər qazanmaq qeyri- mümkündür. Ona görə ki, risklə gəlir bir- birilə sıx əlaqəlidir. Risk yoxdursa, gəlir də yoxdur deməkdir.

Ona görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində zərər verə bilən hər risk üçün dövlət yox, müəssisənin rəhbərliyi və təsisçiləri maddi məsuliyyət daşıyır. Bu səbəbdən hər bir idarə aparatı işçisi qeyri- müəyyən vəziyyəti qabaqcadan öyrənmək, risklə bağlı qərarlara düzəliş etmək üçün tələb olunan informasiyanı toplamaq və təhlil etmək, eləcə də operativ – riskli idarəetmə qərarları hazırlamaq və icra etmək bacarığına malik olmalıdır. (Kazmlı. X., Qulyev.İ., 2011: s. 9-10)

Bütün növ risklər bir- biri ilə əlaqəlidir və bir sahibkarın fəaliyyətinə təsir göstərir. Sahibkarlığın da əsas məqsədi minimum xərc ilə maksimum mənfəət əldə etməkdir. Əgər sahibkar riskdən uzaqlaşarsa bu o deməkdir ki, o mənfəətdən də imtina edir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, sahibkar riskdən qaçmamalıdır, onu qabaqcadan görməyi, mümkün qədər aşağı salmaq üçün onun səviyyəsini qiymətləndirməyi və idarə etməyi bacarmalıdır.

Bazar iştirakçılarını sahibkarıqla məşğul olmağa cəlb edən əsas amil gəlirdir. Gəlir dedikdə bura, renta, əmək haqqı, riskə görə mükafat daxildir. Riskə görə mükafat dedikdə, sahibkarın risk şəraitində qəbul etdiyi qərarın, əvəzi olaraq, onu əldə etməyə çalışdığı əlavə mənfəətdir. Aydın olur ki, tam məlumatlı mühitdə bazar dinamik deyil, statik olur və iştirakçıların sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa

marafı qalmır. Çünki, insanları bizneslə məşğul olmağa cəlb edən əsas amil gəlir, dolayısı ilə riskdir.

Amerikan professoru C.B.Klark gəliri belə izah edir: “Gəlir insanların sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olması üçün tələ yemidir”. Bunun daha yaxşı forması maaşa olan əlavələrdir. İnkişafın baş verməsi üçün bu yem o qədər böyük olmalıdır ki, insan maneələri aşmağa və riskə getməyə hazır olsun. (Kazmlı. X., Qulyev.İ., 2011: s.38)

Bazar münasibətləri şəraitində idarəetmə qərarlarının əksəriyyəti risk şəraitində qəbul edilir. Bu tam informasiyanın olmaması, ziddiyətli meyllərin mövcudluğu, təsadüfilik elementləri ilə sıx əlaqədardır. Deməli, iqtisadi riskin qiymətləndirilməsi, uçotu problemi idarəetmə nəzəriyyəsi və təcrübəsinin hissəsi kimi müstəqil əhəmiyyət daşıyır. Riskin mahiyyəti, tərfi haqqında müxtəlif və çoxlu sayda fikirlər mövcuddur. Riskdən real fəaliyyətdə kifayət qədər istifadə edilmir və mövcud olan qanunvericilikdə praktiki olaraq etinasız yanaşılır . Bundan savayı risk əksər hallarda real əsaslara uyğun gəlməyən, bəzən isə ona əks olan hallardan ibarət çox mürəkkəb təzahürdür. Risk kateqoriyasını başa düşmək üçün bir neçə yanaşmaları nəzərdən keçirək (Kazmlı. X., Qulyev.İ., 2011: səh.10-11):

- “Risk” yunan sözü olub ridsikon, ridsa sözlərindən götürülüb mənası isə sıldırım qaya deməkdir;
- İtalyan dilində risiko sözündən götürülüb mənası təhlükə, qorxu deməkdir. Riscare – qayalar arasında manevr etmək mənasını verir;
- Fransız dilində risdoe- qorxu, risketmə (hərfi mənada sıldırım qayanı keçmək) deməkdir;
- Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “risk” - “təhlükə imkanı”, “ola biləcək təhlükə”, “qorxulu iş” sözlərinin sinonimi verilmiş və yaxşı nəticələnməyi ümidi ilə hərəkətetmə, işgörmə, cəsarətetmə sözləri ilə izah edilmişdir;
- İngilis dilinin izahlı lüğətində isə “risk” – “təhlükə yarada biləcək vəziyyət”, “gözlənilməz xoş olmayan hadisənin baş verməsi ehtimalı” kimi verilmişdir;

- Ojeqovanın redaktəsi ilə hazırlanmış rus dilinin izahlı lüğətində “risk” “təhlükə mümkünlüyü” və ya “xoş nəticə əldə etmək ümidi ilə uğursuzluğa atılan addım” kimi göstərilmişdir.

Risk, sığortanın təmin edildiyi ehtimal olunan bir hadisə və ya hadisələr məcmusudur. Risk, həm də sığorta hadisəsi baş verdikdə əlverişsiz iqtisadi nəticələrin paylanması deməkdir. Risk, insan cəmiyyətinin müəyyən təbiət hadisələrinin və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən irəli gələn itkilərin mümkün təhlükəsi kimi başa düşülür. Risk iqtisadi və tarixi kateqoriyadır. Tarixi kateqoriya olaraq risk insan tərəfindən qəbul edilən potensial təhlükədir. Bu özünü riskin tarixən bütün ictimai inkişaf yolu ilə əlaqəli olmasına dəlalət edir. İqtisadi kateqoriya kimi risk meydana çıxma biləcək və ya olmaya biləcək bir hadisədir.

Risk anlayışının iqtisadi təhlili haqqında məlumata XX əsrin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarının (ABŞ) tədqiqatçıları tərəfində yazılmış ədəbiyyatlarda rast gəlmək mümkündür. İlk dəfə olaraq ABŞ tədqiqatçısı Frenk Nayt tərəfindən elmi ədəbiyyata gətirilmiş onun “Risk, qeyri- müəyyənlik, gəlirlər” (1921) tədqiqat əsərində risk iqtisadi kateqoriya olaraq şərh edilmişdir. F.Naytın fikrincə, risk ölçülə bilən qeyri- müəyyənlikdir.

M.Sadiqov, A.Hüseynov, V.Zeynalovun müəllifliyi ilə buraxılmış Koorparativ maliyyə dərslərində risk iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində əlverişsiz maliyyə nəticələrinə səbəb olan hadisələrin baş verməsi ehtimalı kimi izah edilir. Geniş mənada “risk” qeyri – müəyyən, lakin əlverişsiz (bu qeyri- əminlik və ya mövcud məhdud məlumatla gözlənilən nəticənin əldə edilməməsi ehtimalı) nəticəsi olan vəziyyət kimi göstərilmişdir. Dar mənada risk istənilən planlaşdırılmış addımın mənfi, arzu edilməyən, əlverişsiz, münasib olmayan, yararsız nəticəsinin olması ehtimalıdır. (Kazımlı. X., Qulyev.İ., 2011: səh.13).

Beləliklə, risk anlayışına dair göstərilən fikirləri ümümləşdirərək aşağıdakı bəzi fikirləri də söyləmək olar:

İqtisadiyyatda risk:

- Gözlənilməz itkilərin baş verməsi təhlükəsi, əlverişsiz şəraitin yaranması ilə gözlənilən gəlirin əldə olunmaması ehtimalıdır.

- İtkilər dedikdə, maddi, əmək, maliyyə, material itkiləri nəzərdə tutulur.
- Qeyri- müəyyənlik riskin yaranmasının xarakterik səbəbidir. Risk şəraitində hər hansı hadisə həm baş verə bilər, həm də baş verməyə bilər. Həmin hadisə baş verdikdə isə üç mümkün iqtisadi nəticə yaranabilir: mənfi təsir “-” (itki) olur, sıfır hədd heçnə dəyişilmir, müsbət təsir “+” (mənfəət qazanıla bilər)

Risk (<https://www.cbar.az/page-73/questions-and-answers>):

- arzuolunmaz hadisənin baş verməsi ehtimalıdır;
- risk təhlükələrin birləşməsidir;
- risk təsadüflükdür: faktiki nəticələrin proqnozlaşdırılan nəticələrdən fərqlənməsi tendensiyasıdır;
- risk itkinin baş verməsi ilə bağlı qeyri-müəyyənlikdir;
- risk itkinin baş verməsi mümkünlüyüdür.

Deməli, risk həmişə nəticənin ehtimal xarakterini daşıyır, əsasən risk ən çox mənfi bir nəticə (itki) əldə etmək ehtimalı kimi başa düşülür. Baxmayaraq ki, gözləniləndən fərqli bir nəticə əldə etmək ehtimalı kimi də təsvir oluna bilər.

Risklərin müəyyənləşdirilməsi prosesini asanlaşdırmaq üçün təsnifata ehtiyac duyulur. Yaxşı təsnifat risklərlə mübarizə metodlarının daha sürətli seçilməsinə imkan verir. Riskin hansı qrupa aid olduğunu bilməklə onun idarə etməyin əsas metodlarla dərhal təsəvvür etmək olar. Təsəvvürat fəaliyyəti zamanı sahibkarın qarşılaşa biləcəyi riskləri 3 formada göstərə bilərik. Bu risklər aşağıdakılardır: aşağıdakılardır:

- ✚ maliyyə;
- ✚ kommersiya;
- ✚ investisiya riskləridir.

Maliyyə riskləri, maliyyə resurslarının itirilməsi ilə əlaqədar olan risklərdir. Maliyyə riskləri dedikdə, maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı qeyri- müəyyənlik şəraitində gəlir və kapital itkisi şəklində mənfi maliyyə nəticələrinin yaranma ehtimalı kimi başa düşülür.

Risklərin təsnifatının vacib olduğu kimi, maliyyə risklərinin də təsnifatı önəmlidir. Maliyyə risklərinin növləri, alt növləri risklərin idarə olunmasında müvafiq metodların seçilməsində xüsusi rol oynayır. Müəssisənin maliyyə risklərinin təsnifatını aşağıdakı şəkildə yaza bilərik.

Mürəkkəblük dərəcəsinə görə:

1. Sadə
2. Kompleks

Zamanla ifadə xarakterinə görə:

1. Daimi
2. Müvəqqəti

Maliyyə nəticələrinə görə:

1. İqtisadi zərər riski
2. Əldən buraxılmış mənfəət riski
3. Ümumlikdə iqtisadi zərər və əldən buraxılmış mənfəət riski

Obyektin əlamətinə görə:

1. Müxtəlif maliyyə əməliyyatlarının riski
2. Müxtəlif növ əməliyyatlarının riski
3. Müəssisənin ümumi fəaliyyətinin riski

Təsdiq edilmiş alətin yekununa görə:

1. İndividual
2. Portfel

Baş vermə mənbələrinə görə:

1. Daxili
2. Xarici

İtkinin səviyyəsinə görə:

1. Buraxıla bilən
2. Böhranlı
3. Fəciəli

Sığortalanma imkanına görə:

1. Sığortalanmış maliyyə riski

2. Sığortalanmamış maliyyə riski

Qabaqcadan görmə imkanına görə:

1. Proqnozlaşdırılan
2. Proqnozlaşdırılmayan

Müəssisənin maliyyə risklərinin təsnifatını cədvəl formasında, ətraflı şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Cədvəl 1: Maliyyə risklərinin təsnifatı

Növə görə	Əsas növləri aşağıda müzakirə edəcəyik
Mürəkkəblilik dərəcəsinə görə	a) Sadə b) Kompleks
Zamanla ifadə xarakterinə görə	a) Daimi b) Müvəqqəti
Maliyyə nəticələrinə görə	a) İqtisadi zərər riski b) Əldən buraxılmış mənfəət riski c) Ümumlikdə iqtisadi zərər və əldən buraxılmış mənfəət riski
Obyektin əlamətinə görə	a) Müxtəlif maliyyə əməliyyatlarının riski b) Müxtəlif növ əməliyyatlarının riski c) Müəssisənin ümumi maliyyə fəaliyyətinin riski
Təsdiq edilmiş alətin yekununa görə	a) İndividual b) Portfel
Baş vermə mənbələrinə görə	a) Xarici b) Daxili
İtkinin səviyyəsinə görə	a) Buraxıla bilən b) Böhranlı c) Fəciəli
Sığortalanma imkanına görə	a) Sığortalanmış maliyyə riski b) Sığortalanmamış maliyyə riski
Qabaqcadan görmə imkanına görə	a) Proqnozlaşdırılan b) Proqnozlaşdırılmayan

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

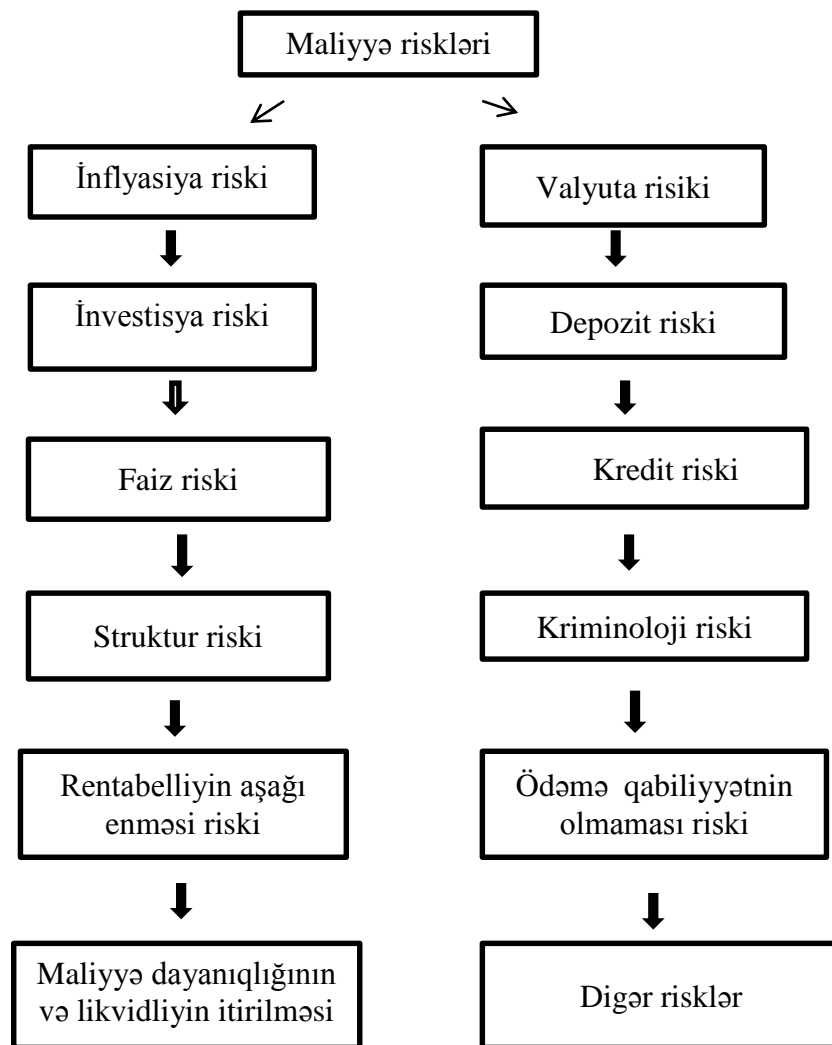
Müəssisə ilə maliyyə qurumları arasındakı münasibət zamanı maliyyə riskləri yaranır. Bu risklər spekulyativ risklərdir. Maliyyə qurumları dedikdə, banklar, maliyyə, investisiya, sığorta şirkətləri, birjalar nəzərdə tutulur. Maliyyə riskini

yaradan bir neçə səbəblər var ki bura inflyasiya faktorlarını, bankın uçot dərəcəsinin artmasını, qiymətli kağızların aşağı düşməsinə aid edə bilərik. Maliyyə riskləri iki yerə bölünür:

- Pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə bağlı olan risklər
- Kapital qoyuluşu ilə bağlı olan risklər (bu risklərə investisiya riskləri də deyilir.)

Qiymətlərin aşağı düşməsi və ya qalxması ilə əlaqədar olan deflyasiya və inflyasiya riskləri, valyuta məzənnəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar olan valyuta riskləri və satış zamanı mümkün itkiləri ifadə edən likvidlik riskləri pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə bağlı olan risklərə aid edilir. Maliyyə risklərinin bölgüsünə aşağıdakı cədvəldə nəzər salaq.

Sxem 1: Maliyyə risklərinin növləri.

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

İnflyasiya riski- İnflyasiyanın artması zamanı alınan pul gəlirləri və real alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür. Belə bir vəziyyətdə sahibkar real itkilərə məruz qalır.

Deflyasiya riski- Deflyasiya artdıqda qiymətlərin aşağı düşməsi, sahibkarlığın iqtisadi şərtlərinin pisləşməsi və gəlirlərin azalmasıdır. Belə bir hal sahibkarlığa mənfi təsir göstərir və real gəlirlərin xeyli azalmasına gətirib çıxarır. Sahibkar həqiqi maliyyə itkilərinə məruz qalır.

Valyuta riskləri dedikdə, bir valyutanın başqa bir valyutaya münasibətdə məzənnəsinin dəyişməsi kimi başa düşülür. Bu risk növü xarici iqtisadi fəaliyyət göstərən müəssisələrə xasdır. Müəssisənin xarici iqtisadi əməliyyatlarında istifadə olunan xarici valyutanın məzənnəsindəki dəyişikliklərin bu əməliyyatlardan gözlənilən nağd pul axınları ilə birbaşa qarşılıqlı təsiri nəticəsində gözlənilən gəlirin çatışmazlığı ilə özünü göstərir. Valyuta riskləri, həm də müəssisənin xarici ölkədə apardığı investisiya siyasəti zamanı milli valyutanın məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əldə edilməsinin özündə təcəssüm etdirir. Bu nisbətdəki azalma, hazır məhsul ixrac edərkən müəssisənin zərərlərini müəyyənləşdirir.

Valyuta risklərinə təsir göstərən bəzi amillər var və onlar aşağıdakılardır:

- ✓ Ödəniş balansının statistikası
- ✓ Maliyyə qərarları
- ✓ Valyuta məzənnələrinin dəyişməsinin nəticələri
- ✓ Ölkənin valyuta ehtiyatlarının vəziyyəti və inflyasiyanın mühüm göstəricisi kimi dövlətin monetar və maliyyə siyasəti
- ✓ Rəsmi və bazar məzənnələri arasında olan “partlayışın” artması

Valyuta riski, milli valyutanın xarici valyutaya münasibətdə qiymətin qeyri-müəyyənliyi ilə əlaqədardır. Bu risk ən çox borc alanlara, kreditorlar, investirlərə, möhtəkirlərə təsir göstərir.

Valyuta risklərinin üç növü var. Bunlar aşağıdakılardır:

- Əməliyyat valyuta riskləri
- Translyasiya valyuta riskləri
- İqtisadi valyuta nəticələri riskləri

Əməliyyat valyuta riskinin digər adı sövdələşmə riskidir. Əməliyyat riski dedikdə pul vəsaitlərinin gözlənilən miqdarda daxilolmasına mübadilə məzənnəsinin dəyişməsinin birbaşa təsiri nəticəsində zərərlərin yaranması və ya mənfəətin əldə edilməməsi ehtimalı kimi başa düşülür.

Satılan malların və göstərilən xidmətlərinin dəyərinin öz ölkəmizdə və xaricdə ödənilməsi arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, burada beynəlxalq əməliyyatlarda bir valyutadan yox, iki və daha çox valyutadan istifadə olunur.

Translyasiya riski, müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən qır müəssisələr baş müəssisəyə balans hesabatı təqdim edən zaman öz aktiv və passivlərinin valyutada göstərməsi nəticəsində zərərlərin və ya artımın yaranma bilməsi riskidir.

Bu riskə bəzən hesabat və ya balans riski də deyilir. Translyasiya riskinin əsas yaranma mənbəyi müxtəlif ölkələrin valyutalarında ifadə olunan aktiv və passivləri arasında uyğunluğun olmamasıdır. Müxtəlif valyuta əməliyyatları ilə göstərilən maliyyə hesabatları bəzi səbəblərə görə baş müəssisə üçün əsas olan valyutaya çevrilərək hesablanma aparılır. Bu səbəblər aşağıdakılardır:

- vahid ümumi hesabatın aparılmasının zəruriliyi
- müəssisənin fəaliyyətinin ümumi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

İqtisadi valyuta nəticələri riski- əmtəə dövriyyəsinin həcmində azaldılması və ya istehsal amillərinə və hazır məhsullara müəssisənin istehsal qiymətinin daxili bazar qiyməti ilə müqayisədə dəyişməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasətə və ya inflyasiyanın nəticələrinə görə əmək ödənişlərinin artırılmasının dayandırılması, oxşar məhsulların istehsalçıları tərəfindən rəqabət səviyyəsinin dəyişməsi kimi məsələlərlə bağlıdır.

Kredit riski bankların fəaliyyətinin idarəedilməsində xüsusi bir rol oynayır. Ümumiyyətlə, kredit riski, borcalanın bank qarşısında öhdəliyinin vaxtında və ya tam icra olunmaması nəticəsində yaranır. Bu hal bankın kredit aktivlərinin azalmasına gətirib çıxarır. Bu hal həmçinin, bankın təklif etdiyi istehlak, biznes, ipoteka və s. kreditlərində də baş verə bilər ki, bütün bu kredit riskləri bankı müflis olmağa qədər apara bilər.

Kredit riskinin özünəməxsus 5 növü var və bunlar aşağıdakılardır:

- kreditin qaytarılmaması və ya del – kredere riski
- depozit riski
- lizinq əməliyyatlarının riski
- faktoring əməliyyatlarının riski

Kreditin qaytarılmaması riski. Kredit xidmətinin daha geniş yayılan növü əsasını borc alanların növünə, müddətinə, təminatlıq xassəsinə, verilmə qaydasına, ödənilmə ardıcılığına, faiz normasının xarakterinə, faizlərin ödənilmə üsullarına, kreditorların sayına, göstərilən xidmətlərə və s görə müəyyən edilmiş kreditlər təşkil edən ssudalar hesab olunur.

Bank ssudalarının növlərinin içərisində daha yüksək xüsusi çəkini tikinti təşkilatlarına verilən ssudalar təşkil edir. Tikinti təşkilatlarına verilən ssudalar investisiya layihələrinin reallaşdırılması zamanı kapital qoyuluşlarının mühüm mənbəyi kimi çıxış edir. Bu ssudalar müddətinə görə qısamüddətli, ortamüddətli, uzunmüddətli olmaqla 3 yerə bölünür.

Depozit riski likvidlik risklərinə aid edilir və əmanətçilərin öz əmanətlərini kredit təşkilatlarından vaxtından əvvəl götürülməsi ilə bağlıdır.

Müxtəlif əmanətlər arasında tələb olunadək və müddətli əmanət depozitləri xüsusi yer tutur. Depozitlərin yaradılması və ya itirilməsinə dair xəbərdarlığın olmaması xüsusi şərtlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Həmin şərtlər müştəri və bank arasında bağlanan bank qoyuluşuna dair müqaviləyə aid edilir.

Kredit müəssisələri sərəncamlarında olan depozitlərin istifadə səviyyəsini vaxtaşırı olaraq dəyərləndirməlidirlər. Bunun üçün uzun depozitdən asılıq əmsalından istifadə olunur və bu əmsal vahidə bərabər olmalıdır. Bu o deməkdir ki, kreditorun bütün depozitləri onun dövriyyəsində iştirak edir.

Lizinq əməliyyatlarının riski- Müəssisələrin xüsusiyyətindən asılı olaraq lizinq verən və lizinq alan arasındakı münasibətlərdə 2 növ birbaşa və dolaylı lizinqlər fərqləndirilir.

Birbaşa lizinqdə əmlakın istehsalçısı və ya sahibi özü liziqverən kimi çıxış edir. Dolayı lizinqdə isə istehsalçı və ya sahibkarla alıcı arasında üçüncü şəxs kimi çıxış edir.

Kreditvermə metoduna görə müddətli və bərpa edilən lizinq zamanı isə lizinq haqqında müqavilə birinci müddəti bitdikdən sonra yenidən bərpa edilir.

Lizinq əməliyyatları zamanı meydana çıxan riskləri dəyərləndirərkən kredit müəssisələri adətən aşağıdakı amilləri nəzərdən keçirirlər:

- Lizinq alan müəssisənin maliyyə vəziyyətini və kommersiya şöhrətini
- Müəssisənin yerləşdiyi ölkəyə iqtisadi, sosial-siyasi və fiskal monetar vəziyyəti, (milləşdirmə riski, icarə haqqının ödənilməsinin çətinləşməsi və s);
- Sazişlərin həcmnin satış qiyməti, bu qiymətlərin növbəti illər ərzində digər ikincidərəcəli bazarlarda dəyişməsi dinamikasını;
- Lizinq alan müəssisə tərəfindən lizinq obyektinin istismar şərtləri və s

Lizinq əməliyyatlarına görə risk bir neçə amillərlə əlaqəlidir. Onlar arasında ən mühümü iki amil hesab olunur:

- Lizinq sazişlərin keyfiyyəti;
- Avadanlıqların daşınması müddətinin pozulması

Faktoring əməliyyatlarının riski- İxracatçı və idxalçı arasında xüsusiləşmiş maliyyə müəssisələrində pul tələbnamələrinin alınmasında vasitəçilik xidmətindən müəyyən edilmiş nəticələrə nail olunmasının mümkünlüyünü bildirir.

Bəzi amillər var ki, bunlar tədavül xərclərini aşağı sala bilər, dövriyyə kapitalının dövr sürətini artırmağa və onun ödənilməməsi riskini aradan qaldırmağa imkan verir. Bu amillər aşağıdakılardır:

- İntizam tələbnamələr çantasının vaxtında reallaşdırılması
- Sadələşdirilmiş quruluşa balansın malik olması
- Müştərilərə və başqalarına tələbnamələri inkasasiya müddətinin azaldılması

Forfeyt riski- borc və ödəniş sənədlərini əvvəlki sahiblərinə qaytarmaq hüququ olmayan idxalçının borc öhdəliklərinin ödənilməsinə görə kredit müəssisələrinin riskidir.

Fortfeytetmə daxili ticarətin kreditləşdirilmiş formasıdır və ixracatçıya bir bir çox üstünlükləri verilir:

- Ödənilməmənin riskini sığorta edir
- Onu debitor borclarından azad etməyə imkan verir və s

Faiz riski. Banklar, kredit və likvidlik riskləri ilə yanaşı faiz risklərinə də məruz qalır. Bir bankın mövcudluğu onun faiz dərəcəsi riskini idarə etmək qabiliyyətindən asılıdır. Hətta, inkişaf etmiş maliyyə sistemi olan ölkələrdə banklar faiz riskini, kredit riskindən sonra ikinci hesab edirlər.

Faiz dərəcəsi riski dedikdə, xarici faiz dərəcələrinin dəyişməsi ilə əlaqəli gözlənilməz hadisələrin baş verməsi səbəbindən bankın maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklik ehtimalı başa düşülür.

Faiz riskinin iki növü var:

- Mövqeli
- Quruluşlu

Mövqeli faiz riski konkret vaxtın faizi üzrə hər hansı bir vəziyyətin riskini göstərir. Məsələn, tutaq ki bir kredit müəssisəsi üzən faiz norması ilə tikinti təşkilatına kredit verib. Bu kreditin müəssisəsinə gəlir gətirməsi mümkün deyil. Belə situasiyada ortaya “ bu riskləri idarə etmək üçün balansda nə kimi addımların atılması lazımdır?” sualı meydana çıxır. Hər şeydən əvvəl, qoyuluşlar üzrə faizləri dəyişmək və onları aktivləri və passivləri arasında paylaşdırmaq lazımdır.

Quruluş riski kredit müəssisəsinin balansına əsasən faiz normalarının artıb-azalması ilə bağlı olan pul bazarında meydana çıxan dəyişikliklərlə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, faiz riski həm alınmış faizlərdə yaranan mənfəətə, həm də bütövlükdə kredit müəssisəsinin balansına eyni cür təsir göstərir.

Faiz riskinin yaranma mənbələri var və onlar aşağıdakılardır:

- müxtəlif faiz normaları içərisindən daha səmərəlisini düzgün seçməmək;

- kredit müqavilələrində faiz normalalarının mümkün dəyişməsinə nəzərə almamaq;
- mərkəzi bankın faiz siyasətinin dəyişməsi;
- kreditin istifadə müddətinə vahid normanın qoyulması;
- kredit müəssisələrində faiz siyasətinin işlənilib hazırlanmış siyasətinin olmaması;
- faiz normalalarının dəqiq olmayan səviyyəsinin seçilməsi və s.

Likvidlik riskləri dedikdə, qiymətli kağızların, həmçinin digər malların satışı zamanı onların keyfiyyətinin və istehlak dəyərinin qiymətləndirilməsində yaranan itkilər başa düşülür.

Maliyyə risklərinin əsas hissəsini təşkil edən risklərdən biri də investisiya riskləridir. İnvestisiya riskləri itirilmiş mənfəət riski, gəlirlilikdə azalma riski, birbaşa maliyyə itkiləri riski olmaqla 3 yerə bölünür.

İtirilmiş maliyyə riski – hər hansı bir əməliyyatın görülməməsi nəticəsində yaranan dolayı maliyyə itkisidir. Bura sığortanı, hedging əməliyyatını, investisiya qoyuluşunu aid edə bilərik.

Gəlirliyin azalması riski- portfel investisiyaları, depozitlər və kreditlər üzrə faiz və dividendlərin azalması nəticəsində yarana bilən risklərdir.

Ölkəmizin inkişafına nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələr səviyyəsinə inteqrasiya edir. Bunu ölkəmizə edilən investisiyalardan açıq-aşkar görə bilərik. DSK-nın məlumatına əsasən 1995-2017-ci illər dövründə ölkə iqtisadiyyatına ümumilikdə 125.5 mlrd ABŞ dolları məbləğində investisiya daxil olub. Bunun da 96.1% -i, yəni 120.6 mlrd dolları 2000-2017 –ci illər dövründə baş verib. 2000-2017 –ci illərdə daxil olan bütün xarici investisiyanın 29.2 mlrd dolları (yaxud 24.2%) Azərbaycan hökumətinin və ayrı-ayrı dövlət və özəl qurumlarının beynəlxalq maliyyə - kredit təşkilatlarından cəlb etdikləri maliyyə kreditləri, 77.8 mlrd dolları (64.5% -i) birbaşa investisiyalar 217.7 mln. dolları (0.2% -i) neft bonusu, qalan 13.4 mlrd dolları (11.1%-i) digər investisiyalar (əsasən portfel investisiyalar) olub.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aparılmış irimiqyaslı islahatlar, regionların iqtisadi və sosial inkişasına dair Dövlət Proqramlarının reallaşdırılması, azad sahibkarlığın genişlənməsini tənzimləyən hüquqi bazasının formalaşması və “vahid pəncərə” sisteminə keçid ölkəmizdə münbit biznes mühitinin yaradılmasına səbəb olmuşdu. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Dünya bankı (DB) tərəfindən hazırlanmış Biznesin aparılması 2015 çətin zamanda islahatlar adlı ilin yekununda Azərbaycan Respublikası 193 ölkə arasında 41 ci olmuşdur. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Dünya Bankının dövlətin təzimplənmsinin keyfiyyəti və dünyanın 191 ölkəsində onun kiçik biznesə təsiri haqqında yekunda Azərbaycan Respublikası dünyada ən çox islahatçı ölkə hesab edilmiş və bu sırada birinci olmuşdur.

1.2 Sığorta – maliyyə risklərinin idarəedilməsi metodu kimi

Sığorta – sığortalının və ya sığorta olunanın əmlakı, həyatı, sağlamlığı, mülki məsuliyyəti, həmçinin qanunla qadağa olunmayan fəaliyyəti, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafehinin müdafiəsi sahəsində riskin ötürülməsinə və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir. Proqnozlaşdırılmayan və fəvqəladə hadisə zamanı əmlak mənafehinin qorunmasına, dövlətin maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsinə öz təsirini göstərir. Sığorta, ixtisaslaşdırılan sığorta təşkilatları tərəfindən reallaşdırılır. Bu şirkətlər dövlət şirkəti və qeyri- dövlət şirkəti ola bilərlər. Onların fəaliyyəti ölkədaxili, xarici və ya qarışıq sığorta bazarlarını əhatə edir. Sığorta məcburi və könüllü xarakter daşıyır. (https://web.archive.org/web/20140829064209/http://axambask.az/files/201311221733426330_SIGORTA%20TERMINLER%20LUGETI.pdf)

Məcburi sığorta. Dövlət qanunvericiliyi əsasında ictimai maraqların təmin edilməsi üçün fiziki və hüquqi şəxslərin sığorta olunmasıdır. Başqa sözlə desək, maddi zərərin ödənilməsi və ya digər pul yardımını lazım gələndə bu, tək-cə dəqiq zərərxəkənin marağına yox, ictimai maraqların təmin edilməsinə də xidmət edir. Sığortaçıları müdafiə edən məhz sığortanın məcburi formalarıdır. Bu səbəbdən hərbi qulluqçularının sığortası, sosial sığorta və başqa bir neçə sığorta forması

ölkəmizdə məcburidir. Məcburi sığortanı fərqləndirən bir neçə prinsiplər var və onlar aşağıdakılardır:

1. Məcburi sığorta qanun vasitəsilə müəyyən olunur. Sığorta şirkəti müvafiq obyektə sığortalamaqda, sığorta etdirən isə sığorta haqlarını ödəməkdə borcludurlar. Qanunlar dedikdə, aşağıdakılar nəzərdə tutulur:
 - Məcburi sığortaya aid olan obyekt siyahısı;
 - Sığorta məsuliyyəti səviyyəsi;
 - Tarif dərəcəsinin tətbiq edilmə qaydaları;
 - Sığorta ödənişinin aparılma dövrü;
 - Sığorta edən və sığorta olunanların əsas hüquq və vəzifələri.
2. Qanunda qeyd olunmuş obyektlərin məcburi sığorta ilə tam şəkildə əhatə olunması. Məcburi sığortanın həyata keçirilməsi bir qayda olaraq dövlət sığorta orqanları tərəfindən aparılır. Bunun üçün sığorta orqanları ilə ərzində ölkədə sığortalanan obyektlərin qeyd olunmasını aparır, sığorta ödənişlərinin hesablanması və müəyyən edilmiş müddətdə yığılmasını reallaşdırılır.
3. Qanunda göstərilən məcburi sığorta obyektlərinin mexaniki şəkildə əhatə edilməsi. Başqa cür desək heç bir məcburi sığorta obyektə kənar qalmır.
4. Sığorta ödənişinin ödənilməsindən asılı olmayaraq bu sığortanın fəaliyyətdə olması. Sığortalananlar, hesablanan sığorta ayırmalarını ödəmədikləri hallarda bu problemə məhkəmədə baxılır.
5. Məcburi sığortanın müddətsiz olması. Bu qanun sığorta etdirən şəxsin sığorta etdirdiyi əmlakdan istifadə etdiyi müddət ərzində qüvvədə olur. Bu sığortaya tək-cə sahibsiz və köhnələn əmlak aid edilmir. Əmlakın başqasına keçməsi zaman sığorta dayandırılır. Məcburi sığorta yalnız sığorta olunmuş əmlakın tam məhvi zamanı qüvvəsini itirə bilər.

Könüllü sığortanı məcburi sığortadan fərqləndirən əsas cəhət sığortaçı ilə sığorta olunanlar arasındakı müqavilənin könüllü şəkildə bağlanmasıdır. Könüllü sığortada qaydalar qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir və dövlət sığorta

nəzarət orqanları tərəfindən lisenziya ilə təmin olunur. Könüllü sığorta özündə bir sıra prinsipləri birləşdirir və onlar aşağıdakılardır (B.X.Ataşov.,Ə.Ə.Ələkbərov və N.N.Xudiyev, 2018):

- Könüllü sığorta qanuni yolla aparılır və könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir. Qanunvericilikdə könüllü sığortaya aid olan bütün obyektlər müəyyənləşdirilmişdir.
- Könüllü sığorta həmişə sığorta müddətilə məhdudlaşdırılır. Müqavilələrdə müqavilənin başlanğıcı və sona çatması xüsusi olaraq müəyyən olunur. Həmin müddət ərzində sığortalıya sığorta hadisəsi zamanı dəymiş zərər mütləq ödənilir.
- Bu cür müqavilələrdə könüllülük prinsipi ancaq sığortalılara şamil edilə bilər. Əgər sığortalının iradəsi qanuna zidd deyildirsə, sığortaçı bu müqavilədən imtina etmək hüququna malik deyildir.
- Könüllü sığortanı icbari sığortadan fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də əmlakların sığortaya qismən cəlb edilə bilməsidir. Belə ki, sığortalı öz mülkiyyətində olan obyektlərn bir neçəsini və yaxud bir obyektin dəyərinin bir hissəsini sığortalamaq hüququna malikdir.
- Könüllü sığorta yalnız növbəti sığorta haqqının ödənilməsi halda qüvvədə qalır. Bu sığorta növündə sığorta haqlarının ödənilməsi ancaq dövrü və ya birdəfəlik şəkildə həyata keçirilir. Əgər, uzunmüddətli sığorta növü üzrə növbəti sığorta haqqı ödənilməsə, sığorta müqaviləsinin qüvvədən düşməsinə səbəb olacaq.

Sığorta fəaliyyəti haqqında ölkəmizin qanuna əsasən sığorta iki əsas bölmədən ibarətdir:

- 1) Həyat sığortası
- 2) Qeyri- həyat sığortası

Həyat sığortası. Sığorta olunanın ölümü, xəstəliyi və ya əmək qabiliyyətini itirilməsi ilə bağlı sığortaçı tərəfindən üçüncü şəxsə və ya sığorta etdirən şəxsə sığorta mükafatının əvəzinə müəyyən edilmiş məbləğin ödənilməsə üzrə zəmanətin

verilməsi başa düşülür. Həyat sığortası üzrə müqavilənin müdəti bitdikdə yaxud hər hansı bir sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləği sığorta müqaviləsində müəyyənləşdirilmiş qaydada sığortaçıya və ya onun varisinə ödənilir. Həyat sığortası uzunmüddətli sığorta növlərindəndir. Burada sığorta şəhadətnamələrin fəaliyyəti 10-20 il və hətta daha uzun müddətdə olur. (B.X.Ataşov.,Ə.Ə.Ələkbərov və N.N.Xudiyev, 2018)

İcbari sığorta- Həm sığortalının, həm də sığortaçının həyata keçirmək üçün qanunvericilik öhdəliyinə əsaslanan bir sığorta formasıdır. Müəssisələrdə icbari sığortanın əsas obyektı, fəaliyyət göstərən əsas fondların bir hissəsi olan aktivlərdir. Maliyyə idarəetməsi baxımından bu aktivlərin sığortası müəssisənin maliyyə risklərinin sığortası kimi qəbul edilir. Bunun səbəbi, əsasən öz kapitalından formalaşan, fəaliyyət göstərən əsas fondlar şəklində sığortalanmamış aktivlərin itkisinin müəssisənin maliyyə sabitliyində əhəmiyyətli bir azalmaya səbəb ola bilməsi ilə əlaqədardır. Ölkəmizdə 9 icbari sığorta növü var. Bunlar aşağıdakılardır:

- ✓ Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası. Hər bir avtonəqliyyat vasitəsi sahibi üçün bu sığorta növü məcburidir. Bu sığorta növü sürücülərin yol hərəkət qaydalarını pozması zamanı üçüncü şəxslərin sağlamlığı və əmlakına vurulan zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.
- ✓ Daşınmaz əmlakın icbari sığortası. Hər bir daşınmaz əmlak sahibi üçün bu sığorta növü məcburidir. Qanunla nəzərdə tutulmuş hadisələr nəticəsində yalnız daşınmaz əmlakına (tavan, divar, elektrik, qaz, su xətti, qapı, pəncərə və digər daşınmaz əmlak konstruksiyasına) dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.
- ✓ Daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin sığortası. Fərdi sahibkarlar və ya hüquqi şəxslər üçün məcburi sığorta növüdür. Bu sığorta növündə həmin şəxslərin istifadəsində olan daşınmaz əmlakda baş verə biləcək müəyyən hadisələr (yangın, subasma və digər) üçüncü şəxslərin

əmlakı və sağlamlığına dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.

- ✓ Sərnişinlərin fərdi qəza sığortası. Bu sığorta növü sərnişin daşımalarını həyata keçirən nəqliyyat vasitələrinin sahibi üçün məcburidir.
- ✓ İstehsalatda bədbəxt hadisə və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta. Hüquqi şəxslər, fərdi sahibkarlar, dövlət orqanları, seçkili orqanlar, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan işəgötürənlər üçün məcburidir.
- ✓ Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin, hərbi qulluqçularının dövlət icbari şəxsi sığortası. Qeyd edilən şəxslərin xidməti vəzifələrinin icrası zamanı sağlamlıqlarına dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.
- ✓ Auditorların peşə məsuliyyətinin icbari sığortası. Bu sığorta növünün tətbiqi auditorlar üçün məcburidir. Auditorların fəaliyyəti nəticəsində üçüncü şəxslərə dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.
- ✓ Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndələrində qulluq edən şəxslərin icbari sığortası. Diplomatik nümayəndələrində qulluq edən şəxslərin fərdi qəza nəticəsində sağlamlığa dəyən zərərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə tətbiq edilir.
- ✓ İcbari tibbi sığorta. Bu sığorta növü əhalinin mütəmadi olaraq tibbi xidmətlərdən istifadə edərək sağlamlığının qorunması məqsədilə tətbiq edilir. Ölkə ərazisində icbari tibbi sığortanın 2020 ci ilə tətbiq edilməsi planlaşdırılırdı. Qanunvericilikdə edilmiş müvafiq dəyişikliyə əsasən icbari tibbi sığortanın tətbiqi 2021 ci ilə planlaşdırılmışdır.

Qeyri- həyat sığortası dedikdə, sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortalıya vurulan zərər ödənilməklə onun məsuliyyəti, əmlakı və əmlak mənafeyi ilə bağlı risklərin sığortası başa düşülür.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə maliyyə bazarının əsasını sığorta xidmətləri sahəsində fəaliyyət göstərən maliyyə riskləri təşkil edir. Müasir şəraitdə maliyyə risklərinin idarəedilməsi aktual bir problemdir. Müəssisənin

maliyyə risklərinin idarəedilməsi dedikdə, maliyyə risklərinin hər tərəfli qiymətləndirilməsini təmin edən, onların mümkün mənfi maliyyə nəticələrini təsirsiz hala gətirən, riskli maliyyə qərarlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi sistemi başa düşülür. Maliyyə risklərinin idarəedilməsində sığortanın özünə məxsus rolu var. Sığorta, sığortanın həyata keçirildiyi halda müəyyən hadisələr baş verdikdə xoşagəlməz nəticələr əldə etmək riskini azaltmaq üçün istifadə olunan əsas metoddur. Maliyyə riski sığortası isə sığorta şirkətləri tərəfindən təklif olunan ən perspektivli sığorta növü sayılır. Bu sığorta növü həm sığorta etdirən, həm də sığorta edən üçün faydalıdır, çünki bu sığorta növündə sığortalı hər hansı maliyyə riski üçün sığorta müqaviləsi imzalayaraq, nisbətən az miqdarda sığorta haqqı ilə sahibkarlıq subyektinin sabitliyinə zəmanət verir. Maliyyə riski sığortası sığortaçı üçün kifayət qədər gəlirli bir sığorta növüdür. Buna səbəb sığorta haqlarının sayının, sığorta ödənişlərinin həcmi üstələməsidir.

Sığorta eyni vaxtda ölkədəki iqtisadi və sosial vəziyyətin stabilizatorlarından və iqtisadiyyat və biznes sahələrindən biri kimi çıxış edir. Sığorta şirkətlərinin əsas maliyyə fəaliyyəti müştərilərin sığortalanması üzrə fəaliyyətdən ibarətdir.

Maliyyə riski sığortası – sığortaçının bir şəxsin gəlir itkisinə görə tam və ya qismən kompensasiya məbləğində sığorta ödənişləri öhdəliklərini təmin edən sığortadır. Bu risk sığortası, sığorta şirkətlərinin bu cür mənafeələr üçün təhlükə yaradan bəzi hadisələr baş verdiyi təqdirdə sığortaçının əmlak mənafeələrini qoruduğu bir prosedurdur. Əsas qoruma vasitəsi, sığorta şirkətinin müştərilərindən xüsusi mükafat topladığı zaman meydana gələn xüsusi bir fondan olan puldur. İxtisaslaşmış sığorta şirkətlərinin hər biri biznes fəaliyyəti göstərir və bunlar ixtisaslaşmış sığorta fonduna sahibdirlər.

Sığorta fondları dedikdə, maliyyə resurslarının toplusu başa düşülür. Biznesin fərqli subyektlərinin uğursuz fəaliyyətində yaranan zərərin yönləndirilməsi üçün sığorta fondundan istifadə oluna bilər. Risklərdən qorunmaq və zərərin ödənilməsi üçün sığorta şirkətləri sığorta fondları yaradırlar. Sığorta şirkətləri bu tip fondların məsuliyyətini öz üzərlərinə götürülər, iştirakçılar razılaşma ilə öz haqlarını bu fonda verirlər. Sığorta hadisəsi baş verən zaman isə fondların

iştirakçıları onlardan zərərin maddi formada ödənilməsini həyata keçirsinlər. Sığorta fondunun yaradılmasında və artırılmasında iştirak edən biznes subyektləri, hadisə gerçəkləşən zaman müqavilədə qeyd olunan sığorta məbləği həcmində sığorta ödənişi alırlar. Sığorta müqaviləsində sığorta məbləği qeyd olunub və həmin məbləğin həcminə müvafiq olaraq sığorta haqqı, yəni sığorta hadisəsi dəyən zərər qarşılığında üzərinə götürdüyü öhdəliyə görə sığortaçının sığorta etdirənə ödədiyi məbləğ müəyyən edilir.

Maliyyə risklərindən sığortalanmış bir müəssisəyə, həm sistematik, həm də fors - major vəziyyətində olan bütün təhdidlərə qarşı müəyyən bir qorunma təmin edilir. İtkilərin nə dərəcədə ödənilə biləcəyi heç bir şeylə məhdudlaşmır. Sığorta obyektinin təxmini dəyəri, sığorta məbləğinin həcmi və ödənilmiş sığorta haqqı ilə müəyyən edilir. **Sığorta haqqı** - Risklərin qəbul edilməsi və ya bölüşdürülməsi müqabilində sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq, sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan qaydada sığortalının sığortaçıya ödəməli olduğu pul məbləğidir. **Sığorta məbləği** isə sığortalanmış risklər üzrə sığortaçının öhdəliyini qanunvericilik və yaxud müqavilə ilə müəyyənləşdirilmiş məbləğ ilə ifadə olunan son həddidir.

Sığorta risklərinə bunlar daxildir:

- ❖ İflas
- ❖ Gözlənilməyən xərclər
- ❖ Müqavilədə göstərilən hadisələr nəticəsində istehsal həcminin kəsilməsi və ya azalması

Sığorta maliyyə risklərinin idarəedilməsi metodu və maliyyə idarəetməsi vasitəsi kimi aşağıdakı hallarda istifadə olunur.

- ✚ Risklərin qarşısının alınması və azaldılması üçün tədbirlər ya qeyri-kafi, ya da iqtisadi cəhətdən təsirsizdir;
- ✚ Müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi təcrid olunması;
- ✚ İstehesalda (sənayedə) könüllü sığorta üçün tələb olunan əlavə bir məhsul varsa;
- ✚ Fəaliyyət riski var, amma çox təhlükəli deyil;

- ✚ Sığorta xidmətləri kifayət qədər etibarlıdır, sığortaçının maliyyəsi sığortalıya, onun məsuliyyətinə, əmlakına real sığorta qorunması təmin etmək üçün sabitdir.

Kredit risklərinin idarə edilməsində sığortanın rolu. Sığortanın əsas məqsədi borcalanın krediti faizlər daxil olmaqla vaxtında və tam qaytarılması üçün krediti verən bank qarşısında məsuliyyətidir. Bu sığorta növü kreditin qaytarılmasında qarantiya rolunu oynayır. Kredit sığortası kredit təşkilatlarının maraqlarının qorunması kimi nəzərdə tutulmuşdur. Burada sığortalanan bankdır, yəni mənfəətdar da banklardır.

Ümumiyyətlə, kreditlərin sığortalanmasındakı əsas risklər bunlardır:

- ❖ Borcalanın krediti götürdükdən sonra vəfat etməsi;
- ❖ Borcalanın iş yerini itirməsi (gəlir mənbəyini itirməsi);
- ❖ Borcalanın müflisləşməsi;
- ❖ Borcalanın əmək qabiliyyətini itirməsi.

Sığorta şirkətləri banklar ilə sığorta müqaviləsini verilmiş faizli kreditin məbləğinin 80-90% - i üzrə imzalamağı daha əlverişli və düzgün sayırlar. **Sığorta müqaviləsi** dedikdə, sığortalının müvafiq sığorta haqqı ödənilməsi müqabilində sığorta obyektini məruz qala biləcəyi risklərlə bağlı itkilərin, dəyən zərərin əvəzinin və ya razılaşdırılan pul məbləğinin müəyyən hadisənin baş verməsi əsasında ödənilməsinin sığortaçı tərəfindən öhdəlik kimi götürülməsi şərtlərinin təsbit edildiyi razılaşma başa düşülür. Belə olan halda, bankın zərərinin ödənilməsi üzrə iştirakçı payı, onun məsuliyyətini və kreditin qaytarılmasına olan marağını daha da artırır. Sığorta müqaviləsinin fəaliyyət müddəti konkret risklərə və onların təzahür şərtlərinə əsaslanır. Borc alan şəxsin müflisləşməsi, kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirə bilməməsi və ya fors-major şəraitinin nəticəsi olaraq öz öhdəliklərini lazimi səviyyədə icra edə bilməməsi səbəbindən borc alan şəxs tərəfindən kredit vəsaitlərinin və onların faizlərinin müəyyən olunmuş müddətdə qaytarılmaması sığorta hadisəsi hesab olunur. (Ataşov B.X., Ələkbərov Ə.Ə və Xudiyev N.N, 2018)

Kreditə götürən müştəri krediti qaytara bilmirsə və götürülən kredit məbləği sığortalanıbsa, bu zaman sığorta şirkəti banka sığorta ödənişi edir. **Sığorta ödənişi**-sığorta hadisəsi baş verdikdə, qanunvericiliyə həmçinin sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığortaçı tərəfindən ödənilən maliyyə kompensasiyasıdır.

Faiz risklərinin idarəedilməsində sığortanın rolu. Faiz riski bazar riskinə aid olduğu üçün “risk şansı” kateqoriyasına aid edilir. Bu risk növü bankın həm yaxşılaşmasına, həm də maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Faiz riskləri bankların kapitalının və mənfəətinin artırılmasında xüsusi rola malikdir. Çünki, faiz riskləri bankın faiz gəlirlərinə və faiz xərclərinə təsir göstərir. Banklar həm borcalan kimi, həm də borcverən kimi faiz risklərinə məruz qalır. Bu riskin qarşısının alınmasında, onun idarəedilməsində sığorta metodundan istifadə olunur. Faiz risklərini sığortalamaqla bank, gəlir və xərclərini idarə etmiş olur.

Sığortanın maliyyə risklərinin idarə edilməsi mexanizmi kimi istifadəsinin üstünlükləri aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- ❖ Sahibkarlıq layihələrinə qoyulan investisiyaların zərərini ödəmək üçün sığorta kapitalının artırılması;
- ❖ Qiymətli kağızların planlaşdırılmasında qeyri- müəyyənliyin azaldılması;
- ❖ Daha səmərəli istifadə üçün vəsaitlərin sərbəst buraxılması;
- ❖ Sığorta müəssisələrinin təcrüblərindən istifadə edərək risklərin idarə olunma xərclərinin azaldılması.

Sığorta sahəsinin subyektləri dolaylı yolla olsa müxtəlif sektorlarda aparılan praktiki fəaliyyətlərdə iştirakçı qismində çıxış edir. Sığorta biznesi iki qrup subyektlərin istənilən hər hansı bir işdə risklərdən qorunmanı və bu risklərdən dəyə biləcək zərərin kompensasiyanı nəzərdə tutmaq istəyənlərin hər birinin sığorta xidmətlərinə ödəniş qabiliyyətli tələbi yerinə yetirmək vəziyyətində olan maliyyə biznesi subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərdə tutur. Fiziki və hüquqi şəxslər üçün sığorta xidmətləri təklif edən sahibkarlar, sığorta biznesinin mövcud subyektləridir. Sığorta qanunvericiliyinə nəzər salsaq bu subyektlərin və sığorta

haqqında əsas termin və anlayışları öyrənə bilərik. İlk növbədə qeyd edək ki, sığorta fəaliyyətinin subyektləri bunlardır:

- Sığortalılar
- Sığortaçı
- Faydalanan şəxs (lər)

Sığortalı- sığorta haqqı ödəyən, sığorta obyektinin sığorta etdirilməsində sığorta marağı olan sığorta müqaviləsinin tərəfi

Sığortaçı- sığorta fəaliyyəti həyata keçirmək üçün müvafiq lisenziyaya malik olan, sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan sığorta hadisəsi baş verdiyi halda qanunvericiliklə və ya müqavilə ilə müəyyən edilmiş qaydada sığorta ödənişini verilməsində öhdəliyi daşıyan sığorta müqaviləsinin tərəfi

Faydalanan şəxs - sığorta müqaviləsinə uyğun olaraq sığorta ödənişi almaq hüququ olan şəxs.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1 Maliyyə risklərinin sığortalanmasının metodlarının analizi və qiymətləndirilməsi

Riskin və maliyyə itkilərinin mövcud olduğu bir şəraitdə xüsusi bir mexanizmə, yəni riskin idarəedilməsi prosesinə ehtiyac hiss olunur. Risklərin idarəedilməsinin ilk mərhələsində risklər təhlil edilir və qiymətləndirilir. Daha sonra risklərə təsir metodları müəyyən edilir və onların içərisində iqtisadi cəhətdən ən səmərəlisi seçilir. İqtisadi cəhətdən ən səmərəli metod seçildikdən sonra optimal qərar qəbul edilir və bu qərarın reallaşdırılması zamanı risklərə təsiretmə., yəni risklərin idarəedilməsi prosesi baş verir.

Maliyyə riski, maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı yaranan riskdir.. Bank uçot dərəcələrinin artımı, qiymətli kağızların dəyərinin aşağı düşməsi, inflyasiya amilləri maliyyə riskini yaradan amillərdir. Maliyyə risklərinin idarəedilməsinin əsas məqsədi itkiləri minimuma endirməkdir. İtkilər pul şəklində qiymətləndirilir, həmçinin itkilərin minimuma endirilməsi üzrə problemlərin özü də qiymətləndirilir.

Riskin idarəedilməsinin 4 əsas metodu var və onlar aşağıdakılardır:

- ✓ İmtina metodu
- ✓ Nəzarət metodu
- ✓ Sığortalama metodu
- ✓ Udulio metodu

Riskli tədbirlərin həyata keçirilməsindən imtina, imtina metodudur. Bu metod bilavasitə sahibkar üçün mənfəətin azalmasına gətirib çıxarır.

Neqativ nəticələrin qarşısını almaq, təsadüflərdən qorunmaq üçün nəzarət metodundan istifadə olunur.

Sığortalama metodunun əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investor riskdən qorunmaq üçün riskin sıfıra endirilməsini və ya riski aşağı salmaq məqsədilə qabaqcadan gəlirin bir hissəni imtina etməyə hazır olmalıdır.

Udulio metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, zərərlər etiraf edilir və bu zərərlərin sığortalanmasından imtina edilir. Bu metoddan o vaxt istifadə edilir ki, zərərlər çox az olsun.

Riskin böyüklüyünü və ya dərəcəsini xarakterizə edən itkilərin ehtimalını və miqdarını müəyyənləşdirmək üçün maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi aparılır. Bu qiymətləndirmə 3 əsas üsulla aparılır və bunlar aşağıdakılardır:

- ❖ Keyfiyyət təhlili
- ❖ Kəmiyyət təhlili
- ❖ Hərtərəfli təhlil

Mümkün risk növlərini və risk səviyyəsinə təsir edən və potensial risk sahələrini müəyyənləşdirmək keyfiyyət təhlilinin əsas vəzifəsidir. Risk dərəcəsinə təsir edən amillər daxili və xarici olmaqla iki yerə bölünür.

Daxili amillər dedikdə, bura şirkətin iqtisadi strategiyası, istehsal və təsərrüfat fəaliyyətində mənbələrdən istifadə dərəcəsi, işçilərin keyfiyyətləri, idarəetmə keyfiyyəti və s. daxildir. Xarici amillərə isə ölkədəki və xaricdəki siyasi və iqtisadi vəziyyət, sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi və tənzimləyici bazası, vergi sistemi, rəqabət, təbii fəlakətlər və s. daxildir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı bir firmanın fəaliyyətində 5 əsas risk sahəsi vardır:

- Risksiz sahə (firma heç bir şey risk etmir və ən azı təxmin edilən mənfəəti alır);
- Minimum risk sahəsi (firma qazancın və ya hamısını riskə qoyur);
- Artan risk sahəsi (firma, ən pis halda bütün xərcləri ödəyəcəyi və ən yaxşı halda hesabladığından xeyli az qazanc əldə edəcəyi riski daşıyır);
- Kritik risk sahəsi (şirkət nəinki mənfəət itirirməklə yanaşı daha az gözlənilən gəlir əldə etmək riskini də alır. Şirkət fəaliyyətinin miqyası azalır, dövrüyyə vəsaitini itirir, borc alır);

- Fəlakətli risk sahəsi (şirkətin fəaliyyəti iflasa səbəb olur, əmlakın bütövlükdə tam olaraq itirilməsi faktı yaranır).

Keyfiyyətli analiz müxtəlif metodlarla aparıla bilər. Bu metodlardan ən əsası analoglardan istifadə metodu və ekspert qiymətləndirmə metodu.

Analoqlardan istifadə metodu- fenomenlər, cisimlər, sistemlər arasında oxşarlıqları, oxşarlıqları tapmaq və istifadə etməkdir. Bu metod risk qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmək mümkün olmadıqda tez-tez istifadə olunur. Bu metodun tətbiqi subyektivliklə xarakterizə olunur, çünki analitikin biliyi və təcrübəsi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ekspert qiymətləndirmə metodu təcrübəli sahibkarların və ekspert qismində çıxış edən mütəxəssislərin fikirlərinin işlənməsi yolu ilə həyata keçirilir. Fərdi işləyən mütəxəssislərə mümkün risklərin siyahısı verilir və onların baş vermə ehtimalının qiymətləndirilməsi istənilir. Sonrakı periodda mütəxəssislərin qiymətləndirmələri uyğunsuzluqlarına görə təhlil edilir. İki mütəxəssisin eyni riski qiymətləndirilməsində icazə verilən maksimum fərq 50-dən çox olmamalıdır. Fərqi 50- dən çox olmaması ekspertin müəyyən risk növünün ehtimalı ilə bağlı qiymətləndirmələrində əsas fərqlərin aradan qaldırmasına imkan verir. Bu metodla mütəxəssislərin düzgün seçilməsi çox vacibdir. Delfi metodu, qoşa müqayisə metodu, sıralama metodu və risklərin bal qiymətləndirilməsi ekspert qiymətləndirilməsinin geniş yayılmış metodlarıdır.

Riyazi və statistik metodlarla hazırlanan fərdi risklərin ölçüsünü müəyyənləşdirmək kəmiyyət təhlilinin əsas vəzifəsidir. Kəmiyyət təhlili maliyyə risklərinin formalarının, maliyyə risklərinin son olaraq hesablanmış pul zərərinin təyin olunmasıdır. Kəmiyyət metodunun üstün cəhətləri bunlardır:

- Maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsində obyektivlik;
- Statistik məlumatlar əsasında müəyyən bir riskin dəyişdirilməsi.

Risklərin həcmi kəmiyyətə müəyyən etmək üçün baş verən hadisənin bütün nəticələrini və onların baş verməsi ehtimalını bilmək lazımdır. Hadisənin baş vermə ehtimalı 2 metodla müəyyən edilir və onlar aşağıdakılardır:

- ✓ Obyektiv metod
- ✓ Subyektiv metod

Obyektiv metodlardan hadisənin reallaşmasının yaxınlığının hesablanması yolu ilə istifadə edilir. Subyektiv metod daha çox subyektiv kriteriyalara əsaslanır və müxtəlif fərziyələrə söykənir.

Kəmiyyət metodları aşağıdakılardır:

- Statistik
- Gözlənilən ziyan ehtimalını qiymətləndirmək
- İtkilərin minimuma endirilməsi
- Riyazi
- Qərar ağacından istifadə etmək
- Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin təhlili əsasında risk qiymətləndirilməsi

Statistik metodun əsas vəzifəsi hər hansı bir müəssisədə müəyyən bir vaxt ərzində baş vermiş zərər və mənfəətin statistikasını öyrənməkdir. Statistik metod vasitəsilə müəyyən bir nəticə əldə etməyin böyüklüyü və tezliyi müəyyən edilir və bunun əsasında gələcək üçün proqnoz verilir. Bir variantdan digərinə keçid zamanı əlamətlərin kəmiyyət qiymətləndirilməsinin dəyişməsinə xarakterizə edən variasiya əmsalı hesablanır.

$$V = \sigma : x \times 100\%$$

Mənbə: https://studme.org/1652020511389/finansy/metody_analiza_finansovyh_riskov

Burada V-variasiya əmsalıdır, nisbi bir dəyərdir. Nisbi dəyər olduğu üçün ölçüsünə tədqiq olunan göstəricinin mütləq dəyərləri təsir etmir.

Statistik metod sadələşdirilmiş formada da tətbiq oluna bilər. Bildiyimiz kimi investorun riski kəmiyyət baxımından maksimum və minimum gəlir ehtimal olunan dəyərin qiymətləndirilməsi ilə əhatə olunur. Bərabər ehtimalları nəzərə alınaraq aralarındakı aralıq nə qədər böyükdürsə, risk dərəcəsi də bir o qədər yüksək olur. Düstur aşağıdakı kimidir:

$$\sigma^2 = p_{max} \times (x_{max} - \bar{X}) + p_{min} \times (\bar{x} - x_{min})$$

Mənbə:https://studme.org/1652020511389/finansy/metody_analiza_finansovyh_riskov

Burada, x gəlirin orta gözlənilən dəyəri, $p_{max} > min$ maximum və minimum gəlir əldə etmə ehtimalı

Statistik metodun üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, riskin səviyyəsi barədə kəmiyyət baxımından daha geniş təsəvvür yaratmağa imkan verir. Yəni, riyazi hesablamalar sadə və dəqiq şəkildə əks olunur. Ona görə də təcrübədə daha geniş formada istifadə olunur. Üstün cəhəti olduğu kimi, mənfi cəhəti də var. Mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, çoxlu miqdarda ilkin məlumatlara ehtiyac duyulur. Bu metodlardan istifadə zamanı nəticənin orta gözlənilən kəmiyyəti, orta kvadratik kənarlaşma, variasiya əmsalı və digər göstəricilər hesablanır. (Kazımlı, X., Quliyev, İ., 2011)

Hadisənin orta gözlənilən dəyəri- hər nəticənin ehtimalı nəzərə alınmaqla mümkün olan bütün nəticələrin orta ölçülmüş ölçüsüdür. Hadisənin orta gözlənilən dəyəri aşağıdakı düsturdakı kimi hesablanır:

$$X = \sum_{i=1}^n p_i \times x_i$$

Mənbə:https://studme.org/1652020511389/finansy/metody_analiza_finansovyh_riskov

Burada, x orta i -ci nəticənin mütləq dəyəridir. p_i -nəticənin baş vermə ehtimalıdır. N hadisə nəticəsinin variantların sayıdır.

Orta dəyər ümumiləşdirilmiş kəmiyyət xarakteristikasıdır və heç bir variantın lehinə qərar verilməsinə imkan vermir. Son qərar üçün göstəricilərin dəyişkənliyini ölçmək lazımdır. Bir sözlə gözlənilən dəyərin ortalamadan kənarlaşma dərəcəsini ölçmək lazımdır.

İtkilərin minimuma endirilməsi metodu problemə xüsusi bir həll seçərkən mümkün itkilərin hesablanmasına əsaslanır. Buna görə də 2 növ zərər var:

- Öyrənilən obyektin qeyri-dəqiqliyi və ya sözdə öyrənmə riski nəticəsində yaranan risk
- İdarəetmənin qeyri- dəqiqliyi və səmərəsizliyi nəticəsində yaranan zərərlər və “hərəkət” riski

Qərar ağacı qərar verməyin məntiqi quruluşunu əyani şəkildə göstərməyə imkan verən bir texnikadır. Qərar ağacı soldan- sağa hərəkət edərək yaradılır və

sağdan- sola analiz edilir. Ağacın budaqları ilə mümkün hadisələrin subyektiv və obyektiv qiymətləndirmələri əlaqələndirilir. Ehtimalları hesablamaq üçün xüsusi metodlardan istifadə olunur və hər bir yol qiymətləndirilir. Qiymətləndirilmədən sonra daha az bir riskli yol seçilir.

Sığorta şirkətləri üçün keçmişdə baş vermiş zərərlərin statistikasını, risklərin xüsusiyyətlərini araşdırmaq ən vacib məqamlardan biridir. Sığorta şirkətləri bu mənbələrdən statistik məlumatlar əldə edir:

- Dövlət Statistika Komitəsinin və ya sığorta hadisə ilə bağlı statistik məlumat dərc edən dövlət qurumu əsasında
- Beynəlxalq ölçüdə fəaliyyət göstərən iri sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin dərc etdiyi statistik məlumat əsasında
- Şirkətin daxilində keçmiş sığorta hadisəsi ilə verilənlərin analizi ilə məşğul olan şöbənin məlumatı əsasında

Bu mənbələr əsasında məlumatlar əldə edilir və riski qiymətləndirilən kommersiya layihəsi üzrə əgər əvvəllər daimi surətdə sığorta hadisəsi baş vermişdirsə sığortaçı sığorta tarifinə nizamlayıcı vuruqlar əlavə etməklə sığorta haqqını artırmağa bilər. Bundan əlavə sığorta etməkdən də imtina edə bilər. Qeyd olunanların əksi olduqda, yəni kommersiya fəaliyyəti üzrə nəzərə çarpacaq sığorta hadisəsi baş verməmişdirsə sığorta şirkəti sığorta tarifinə azalmalar tətbiq edə bilər. Ancaq bu hal o vaxt baş verə bilər ki, sığortalı ilə razılaşdırılmış sığorta tarifi aktuar hesablamalar nəticəsində əldə olunmuş xalis sığorta haqqından aşağı olmasın. Ümumiyyətlə hesablanmış sığorta haqları müəyyən zaman intervalında ödənilə bilər. Kommersiya əməliyyatının iştirakçıları cari il üzrə əməliyyatları sığortalamaqda maraqlı olduqları üçün əksər hallarda illik qaydada ödəyirlər.

2.2 Risklərin hedcinqi və tətbiqi yollarının öyrənilməsi

Risklərin idarəedilməsi problemi, inkişaf etməkdə olan bank sistemimizdəki əngəllərdən biridir ki, təkcə maliyyə sektoruna deyil, bütün iqtisadiyyatın inkişafına

ciddi şəkildə təsir göstərir. Bu riskləri azaltmaq və ya qarşısını almaq üçün hedcingdən istifadə olunur.

Hedcing, şirkətlərin maliyyə riskləri ilə mübarizə aparmaq üçün istifadə etdikləri ümumi strategiyalardan biridir. Hedcing bir zəmanətdir. Maliyyə bazarlarındakı alətlərdən düzgün və səmərəli şəkildə istifadə edərək, investisiya risklərindən qorunmaq üçün investorun investisiyaların mümkün mənfi qiymət hərəkətlərindən qorunmasıdır. Sadəcə dillə desək, maliyyə risklərinin sığortalanmasına istiqmətlənmiş tədbirlərdir, hansı ki, gələcəkdə investisiya risklərini minimallaşdırmaq və yaxud ümumiyyətlə yox etmək məqsədilə hər nəyisə müəyyən məbləğə alıb-satmaq barədə müqavilədir. Daha dəqiq desək, hər iki tərəf gələcəkdə müqavilənin hansı məbləğdə baş verəcəyini bilməklə, özlərini gözlənilməz qiymət dəyişikliyinə sığortalayır. Belə risklərdən sığortalanan və yaxud sığortalanan maliyyəçilər hedger adlandırılır.

Hedcingdə bir növ sığortaya bənzəyir, çünki hedcingdə də sığortada olduğu kimi risklər başqa bir bazar iştirakçısına ötürülür. Sığorta metodu kimi hedcing də ixracat və idxal ilə işləyən bank strukturları, ticarət təşkilatları və sənaye müəssisələri tərəfindən geniş istifadə olunur. Sığortadan fərqli olaraq hedcing, nəticələri iştirak edən tərəflər üçün tamamilə simmetrikdir. Yəni, əməliyyat tərəflərindən biri qalib gəlsə, digərinin qaçılmaz olaraq zərərləri olacaqdır. Sığortanın nəticələri isə asimmetrikdir. Sığorta əməliyyatlarında sığortaçı bazarın müsbət dalğalanmalarından əlavə fayda əldə etmək imkanı qazanır və mənfi nəticələr riskini öz üzərinə götürdüynə görə sığorta mükafatı almasına zəmanət verir.

Sığorta ilə müqayisədə hedcing, daha ucuz əməliyyatdır və fyuçers, forvard müqavilələri, svop kimi maliyyə alətlərindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Sığortaya ümumiyyətlə hedcing prosesinin bir hissəsi kimi baxılır.

Hedcinglə bağlı bir nümunəyə nəzər salaq. Məsələn, yerli "A" şirkəti, xarici "B" şirkətindən avtomobil almaq istəyir. "A" şirkəti "B" şirkətinə pulu ABŞ dolları ilə ödəyəcək. "A" şirkətinin olduğu ölkədə dolların məzənnəsi sabit deyil və daimi olaraq dəyişir. Buna görə də "A" şirkəti "B" şirkəti ilə bağladığı müqaviləyə belə

bir bənd əlavə edir ki, ondan avtomobil aldığı müddətdə dolların məzənnəsi müəyyən bir həddi (məsələn, deyək ki, 1dollar=1.70 AZN həddi) keçənə qədər bütün sövdələşmələr 1:1,7 məzənnəsi ilə aparılacaqdır. Ona görə də, bu müqavilədə “A” şirkəti daha çox maraqlıdır, çünki o hecirləmədən istifadə edib. Qeyd edək ki, ABŞ dollarının məzənnəsi aşağı düşsə belə “A” şirkəti “B” şirkətinə yenə də pulu 1:1,7 məzənnəsi ilə ödəyəcəkdir.

Şirkət hedcing strategiyalarından istifadə edərək, gözlənilən pul axınlarının dəyişkənliyini azaldır və bu da riskin azalmasına gətirib çıxarır. Gözlənilən nağd pul axınlarına nəzarət etmək, bir şirkətə, qeyri- müəyyən ola biləcək fəaliyyət və xüsusi investisiyalar qurmağa imkan verən rəqabətli planlaşdırma qabiliyyəti verir. Hedcing, şirkətin üzləşdiyi real riskləri bildikləri üçün idarəetmə qrupuna şirkətin səhmdarları üzərində nisbi üstünlük əldə etməyə imkan verir. Rəhbərlik bu üstünlükdən bazardakı tarazlığın üstünlüklərindən istifadə etmək və nəticədə şirkətin dəyərini artırmaq üçün istifadə edə bilər. Hedcing, həmçinin şirkətin pul axınlarını əhəmiyyətli dərəcədə ən aşağı nöqtənin altına düşməsinə və maliyyə çətinliyinə səbəb olma ehtimalını azaldır.

Şirkətlər hedcing strategiyasından ona görə istifadə edirlər ki, hedcing maliyyə çətinliyi zamanı şirkətin xərclərini azaldır. Əgər bir şirkətin öhdəliklərinin dəyəri, aktivlərinin dəyərindən yüksək olarsa, şirkət əməliyyat öhdəliklərini və kreditlərini planladığı kimi geri qaytarmaqda çətinliklərlə üzləşə bilər. Müflisləşmə şirkətlər üçün təhlükə hesab olunur, çünki maliyyə vəziyyətini sıxışdırır və bu da şirkətin iflasına gətirib çıxarır. Ona görə şirkətlər belə vəziyyəti uzaqlaşdırmaq üçün tədbirlər görməlidirlər. Möhkəm pul axını olan bir şirkət az maliyyədən istifadə edərək, planlı investisiyalar qoymaq imkanına malikdir, çünki xarici fondlar daxili yaradılan fondlardan daha bahalıdır. Maliyyə riski idarəetmə strategiyasına sahib olan bir şirkət, şirkətə dəyər qazandıran və böyüməni artıran investisiya planlarını həyata keçirməsini təmin edən əlavə pul axınları əldə edir.

Hedcingin faydaları aşağıdakılardır:

- ❖ Qiymət riskləri minimuma endirilir;

- ❖ Qeyri- müəyyənlik faktorunu aradan qaldırılır. İnformasiya şəffaflığı və proqnozlaşdırmaq qabiliyyəti artır;
- ❖ Artan sabitlik və maliyyə davamlılığına səbəb olur;
- ❖ Kapital və borc maliyyələşdirməsinin cəlb etmə dəyəri azalır.

Hedcingin faydaları olduğu kimi dezavantajları da mövcuddur və onlar aşağıdakılardır:

- ❖ Mübadilə məhdudiyyətləri;
- ❖ Əməliyyatların sayının və mürəkkəbliyinin artması;
- ❖ Hedcing əməliyyatları üzrə öhdəliklərin açılması və yerinə yetirməsi üçün lazımsız xərclər;
- ❖ Ehtimal olunan bonus mənfəətindən qəsdən imtina.

Hedcingin maliyyə risklərinin idarəedilməsində özünəməxsus rolu var. Aşağıdakı maliyyə risklərinin hedcinginə nəzər salmaq:

Şəkil 1: Maliyyə risklərinin hedcingi.

Mənbə: Müəlli tərəfindən hazırlanmışdır.

Kredit risklərinin hedcingi. Bank risklərinin mahiyyətindəki fərqlər, onları idarə etmək üçün istifadə olunan yanaşmalarda fərqliliklərə səbəb olur. Bəzi bank riskləri üçün hedcing onları minimuma endirmənin əsas metodudursa, digərləri üçün hedcing tətbiq edilə bilməz. Kredit risklərinin idarəedilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kredit riskinin hedcingi, risklərin bir kredit və ya ayrı bir kredit yolu ilə

ötürülməsini təmin edən müqavilələrin bağlanması yolu ilə həyata keçirilə bilər. Çünki kredit əməliyyatlarının aktivləşdirilməsi, bank risklərinin idarəedilməsi və nəzarətin uyğun bir sistemin yaradılması ilə müşayiət olunmalıdır. Kredit riskləri bank riskləri sistemində əsas yer tutur. Kredit riski dedikdə, borcalanın öz borc öhdəliyini yerinə yetirməməsi və ya lazımi səviyyədə yerinə yetirməməsi başa düşülür.

Ümumiyyətlə, kredit törəmələri kredit risklərini qorumaq üçün istifadə olunur. Borcalanın maliyyə vəziyyətinin, işgüzar nüfuzunun, bölgədəki rəqiblər arasındakı mövqelərinin pisləşməsi və müəyyən bir layihənin uğurla başa çatdırmaq qabiliyyətinin azalması kredit riskini yaradan əsas amillərdəndir. Belə bir vəziyyətdə itkilər yaranır. İtkilər iki cür olur:

- birbaşa itkilər
- dolaylı itkilər

Birbaşa itkilərə, borcun qaytarılmaması, vəsaitin çatdırılmaması aiddir. Dolaylı itkilərə isə emitentin qiymətli kağızlarının dəyərinin azalması, həcmnin artırılması, kredit ehtiyatları və.s aiddir.

Kredit riski ilə məşğul olmaq, ilk növbədə, bankın kredit portfelini şaxələndirilməsini nəzərdə tutur. Kredit riskinin idarə olunması vasitələrindən biri ödənilməmiş borcların sənədləşdirilməsidir. Hedging kredit risklərinin minimuma endirilməsində xüsusi rola malik olsa da, bank aktivlərinin şaxələndirilməsi, bankın həm mövcud, həm də potensial borcalanlarının vəziyyətinin hərtərəfli təhlili və təminatın izlənməsi daha mühim rol oynayır.

Kredit riskini digər risklərdən fərqləndirən bəzi xüsusiyyətlər mövcuddur. Məsələn, valyuta riski bir neçə valyuta məzənnəsi ilə hesablanıla bilər və keçmiş dövrlər üçün zaman seriyaları mövcuddur və müvafiq məlumat bazasında verilir. Amma bu xüsusiyyətlər kredit riskinin modelləşdirməsini və hesablanmasını çox çətinləşdirir. Digər fərqləndirici xüsusiyyətlərdən biri də kredit riskinin valyuta riskinə nisbətən daha statik olmasıdır.

Cədvəl 2: Kredit risklərin sığortalanmasında baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta ödənişləri Yanvar- Sentyabr ayları üzrə (min manatla)

İl	Hesabat ilinin əvvəlindən	əvvəlki ilin müvafiq dövrü	əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən faizlə
2017	18,6	18,5	100,4
2018	2,5	18,6	13,7
2019	0,9	2,5	36,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

**Cədvəl 3: Kredit risklərin sığortalanmasında baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta ödənişləri. Yanvar- Sentyabr ayları üzrə (min manatla)
(Xüsusi mülkiyyət)**

İl	Hesabat ilinin əvvəlindən	əvvəlki ilin müvafiq dövrü	əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən faizlə
2017	5,8	0	-
2018	2,5	5,8	44,2
2019	0,9	-	x

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/> Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hedcing qərarı çox məsuliyyətli bir qərardır. Səlahiyyətli bir hedcing bir şirkəti iflasdan xilas edə bilər, ancaq qeyri-peşəkar yanaşma tam əksinə gətirib çıxara bilər. Hedcing qərarı bir neçə mərhələdə əldə edilir və onlar aşağıdakılardır:

- Risk identifikasiyası. Birinci mərhələdə risk meneceri şirkətə əlavə mənfəət gətirən risklə, əlavə fayda olmayan riski ayırd etməyi bacarmalıdır.
- Risklərin miqyasının təhlili. Bu mərhələdə bazar hərəkəti perspektivlərinin iqtisadi təhlili və mümkün dəyişikliklərinin böyüklüyünün bankın əməliyyat miqyası ilə müqayisəsi tələb olunur. Sonda hedcing həmişə məsləhət görünür.
- Hedcing xərclərinin qiymətləndirilməsi. Burada hedcingin dəyəri, hedcdən imtina edildiyi təqdirdə potensial zərərlər nəzərə alınmaqla ölçülməlidir.
- Hedcingin effektivliyinin qiymətləndirilməsi. Burada ilk növbədə hedcing xərcləri tam iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır, yəni istifadə olunan alət riskin sığortalanması ilə bağlı ilk məqsədə uyğun olmalıdır.

Bu cür alət seçimi qiymət həssaslığı korrelyasiya analizindən istifadə etməklə edilə bilər. Bu zaman korrelyasiya menecerin qərarından asılıdır.

- Bir hedcing alətinin seçilməsi. Hedcing alətinin seçimi müəyyən bir alət, konkret seriya və ya məsələ seçimi ilə əlaqəlidir. Bu menecer üçün hedcing alətinin mürəkkəbliyi, çevikliyi və yüksək xərc tələbləri ilə müəyyən edilir.

Valyuta risklərinin hedcingi. Valyuta əməliyyat riski bir şirkət üçün əvvəlcədən bağlanmış bir müqavilə çərçivəsində gələcəkdə zərər görməsi səbəbindən yaranır. Xarici valyutanın məzənnəsindəki baş verən mənfi dəyişikliklər xarici valyutada əks olunur. Şirkətin valyuta riski hər xarici valyuta üçün hesablanır. Kəmiyyət olaraq müxtəlif müqavilələrdə qeyd olunan valyuta, gələcək pul gəlirləri (daxilolmaları) və xaricolmaları arasındakı fərqə bərabərdir. Valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərdən, əsasən törəmə müəssisələr və şirkət arasında ödənişlərin tənzimlənməyin daha asan olduğu çoxmillətli şirkətlər çərçivəsində qazanc əldə etmək üçün istifadə olunur. Şirkət filialın valyutasının ucuzlaşmasını proqnozlaşdırmaqla, ödənişlərin qəbulunu tezləşdirə bilər və ya tam əksinə valyutanın bahalaşması gözlənilmədi təqdirdə ödənişləri təxirə sala bilər.

Valyuta risklərinin hedcingi dedikdə, mənfi qiymət dalğalanmalarının qarşısını almaq üçün xarici valyuta almaq və ya satmaq üçün irəli əməliyyatların bağlanması başa düşülür.

Şirkət valyuta risklərindən müstəqil qorunmaq üçün aşağıdakı yollardan istifadə edir:

- Ödəniş sənədlərinin valyuta seçiminin ağlabatan olması;
- Satış və transfer qiymətlərindəki dəyişikliklər;
- Balansın aktiv və passivlərindəki dəyişiklik.

Müqavilənin seçilmiş valyutası. Müqavilənin seçilmiş valyutası onun iştirakçılarından birinin milli valyutasıdırsa ödəməli və ya almalı məbləğ ona etibarlı şəkildə məlum olur. Sadəcə dillə desək, müqavilə bağlanılır, valyuta seçilir və bu seçilmiş valyuta müqaviləni bağlayanlardan birinin milli valyutasıdırsa, ödəməli və

almalı məbləğ ona etibarlı şəkildə məlum olur. Əks halda isə valyuta riskinin özünün təmin etməsini təmin etməlidir. Belə bir nümunəyə baxaq. Bildiyimiz kimi neft və müəyyən xammallar dollarla satılır. Əgər dollar idxalçı və ya ixracatçı üçün milli valyuta deyilsə, hər iki tərəf özlərini valyuta riskindən sığortalamış olacaqlar.

Balansın aktiv və passivindəki dəyişiklik. Bu metodun əsas fəaliyyət mexanizmi xarici valyuta riskinin qorunması, filialın valyutasının ucuzlaşdığı proqnozlaşdırıldığı təqdirdə bir filialın aktivlərin azaldılması və öhdəliklərinin artırılmasından ibarətdir. Əksinə olaraq, filialın valyutasının bahalaşması proqnozlaşdırılırsa, aktivləri artırmaq, öhdəlikləri isə azaltmaq lazımdır. Bu prinsipin sadə olmasına baxmayaraq praktikada problem yaradır. Məsələn, valyutanın ucuzlaşması gözlənilən bir ölkədə yerləşən bir filial kredit müddətini qısaltmağa qərar verərsə, bu zaman satışın həcmi azalacaq. Əgər bu filial borc kapitalını artırmaq istəyərsə, bu zaman əməliyyat xərclərini də artırmalıdır.

Valyuta risklərinin idarə olunması bu gün müxtəlif metodlarla həyata keçirilir.

Klassik metod. Bir aktivin alqı- satqısı üçün əks sifarişlərin açılması. Belə olan halda qiymət tendensiyası mənfi isiqamətə keçəndə investor kapitalını qoruyacaq

Gözləmə üsulu. Gələcəkdə alınması planlaşdırılan aktivin əlverişli dəyərini bazarda müəyyənləşdirən investor, fyuçers müqaviləsini sabit bir qiymətə alır.

Tam və ya qismən hedcing. Sığortaya qənaət etmək istəyən investor, müqavilənin yalnız bir hissəsini qoruyur. Belə olan halda fyuçers və ya opsiya üçün ödəmə xərcləri azalır. Lakin yüksək qiymət dəyişikliklərini nəzərə alsaq, yüksək potensial riskləri mütləq şəkildə sığortalanmalıdır.

Seçmə üsulu. İndirimin risk etmək istəmədiyi aktivlərin payının sığortası üçün istifadə olunur. Bu çevik hedging strategiyası, yaxşı nisbət və zaman seçimi ilə mənfəət və riskin optimal nisbətini əldə etməyə imkan verir.

Qeyd etdiklərimizdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, valyuta riskinin qorunmasının ən effektiv metodlarından biri valyuta mənbələri menecerinin zəruri əməliyyat mənbələrinə sahib olması və xüsusilə də ödəmə sənədlərinin valyutasını seçmək məsələsində ticarət xidmətləri ilə sıx əməkdaşlıq etməsi lazımdır. Yalnız

xarici valyuta risklərindən qorunma metodunun tətbiqi təəssüf ki, əksər firmaların bütün valyuta mövqelərini əhatə etmir. Buna görə də bir çox müəssisə xarici valyuta riskləri sığortalamaq metodlarından istifadə etməyə məcburdur. Valyuta risklərinin xarici hedcinqin ən geniş yayılmış metodu, valyuta riskini qabaqcıl valyuta bazarında (fyuçerslər, opsiyonlar, svoplar) əhatə etməkdir.

Bazar risklərinin hedcinqi. Bazar risklərindən qorunma strategiyalarının tətbiqi qəbul edilmiş qərarların icrasına nəzarət ilə müşayiət olunmalıdır. Hedcinqin həyata keçirilməsi prosesində qəbul edilmiş strategiyaların effektivliyinin təhlili aparılmalıdır, həmçinin həyata keçirmə zamanı müəyyən edilmiş strategiyaların səhv və çatışmazlıqlarının qeydlərini aparmaq lazımdır. Bazar risklərinin hedcinqi, bazar qiymətindəki mənfi dəyişikliklərə əks mövqe tutan sığortadır. Hedcinq müəyyən maliyyə alətlərində istifadə edərək bazar risklərini idarə edir.

Forvard, fyuçers, opsiyon maliyyə aləti vasitəsi ilə hedcinq, müxtəlif maliyyə alətlərini idarə etməyə imkan verir, həmçinin bazar vəziyyətinin son dərəcədə yüksək dəyişkənliyi şəraitində zəruri olan bazar amillərindəki dalğalanmaları düzəldir.

Forvard, gələcəkdə əvvəlcədən təyin olunmuş bir qiymətə “əsas” aktivlər adlanan müəyyən aktivlərin alqı-satqısı barədə bir razılaşmadır. Forvard, birjadan kənar bir əməliyyatdır və birbaşa tərəflər arasında bağlanır. Bu tip əməliyyatların əsas üstünlüyü, tərəfdaşlar müqaviləyə hər hansı bir razılaşma əlavə edə bilərlər.

Fyuçerslər demək olar ki, forvardla eynidir, yalnız mübadilə ilə bağlanır. Fyuçers hər bir aktiv növü üçün qəti şəkildə müəyyən edilmiş kəmiyyət, keyfiyyət, çatdırılma və ya hesablaşma şərtləri ilə standartlaşdırılmış bir müqavilədir. Buna görə də fyuçers müqaviləsi bağanarkən yalnız qiymət və bağlanacaq müqavilələrin sayı razılaşdırılır. Mübadilə birjada alınıb satılan bütün fyuçerslərin icrasına zəmanət verir.

Opsiya, müəyyən bir aktivi əvvəlcədən razılaşdırılmış qiymətlərlə almaq və ya satmaq hüququnu ifadə edən törəmə maliyyə alətidir. Opsiyanın əsas üstünlüyü əlverişsiz bazar dalğalanmalarını məhdudlaşdırmağı və bazarın əlverişli bir istiqamətdə hərəkət edəcəyi təqdirdə müqavilənin icrasından imtina etməyi mümkün edir. Sadə bir misalla izah edək. Tutaq ki, ev almaq istəyirik, amma əlimizdə kifayət

qədər vəsait yoxdur və vəsait 3-4 aydan sonra olacaq. Bu zaman ev sahibi ilə razılığa gəlib 3 ay ərzində 200.000 dollar verib bu evi almaq hüququ əldə edirik və bu cür imkanı əldə etmək üçün ev sahibinə 3.000 dollar pul veririk. Sonra məlum olur ki, ev istədiyimiz kimi deyil, pis vəziyyətdədir. Belə bir halda evi almaq məcburiyyətində deyilik. Bu zaman evi almaqdan imtina edə bilərik, sadəcə 3.000 dolları itirmiş olarıq.

Faiz dərəcəsi riski, faiz xərclərinin artmasına və ya investisiyalardan əldə olunan gəlirlərin azalmasına və verilən kreditlər üzrə daxilolmaların azalmasına səbəb olan əlverişsiz faiz dərəcələrindən yaranan mənfəət riskidir. Faiz dərəcəsinin hərəkətliliyi nə qədər böyükdürsə, dəyişikliklərin qanunauyğunluğu, dəyişmə istiqaməti, dəyişikliyin ölçüsü, faiz dərəcəsi riski bir o qədər çoxdur.

Faiz dərəcələrin qorunması iki səbəbə görə lazımdır:

- Şirkətin maliyyə menecmentinin keyfiyyətinin artırılması;
- Bir şirkətin və ya şəxsin gələcək maliyyə axınlarını uğurla proqnozlaşdırmaq bacarığı

Faiz risklərindən sığortalamaq üçün bəzi subyektlər var və onlar aşağıdakılardır:

- ✓ Banklardan krediti olan şəxslər;
- ✓ Kredit portfelləri və ticarət istiqrazları olan kommersiya bankları;
- ✓ İqtisadi fəaliyyətləri maliyyələşdirmək üçün kredit götürən müəssisələr;
- ✓ Faiz dərəcələrini əsas götürən istənilən qiymətli kağızların emitenti olan şirkətlər.

Faiz dərəcələrindəki dəyişikliklərin hedcinqi, əsasən iri çaplı investorlar- borc bazarı ilə əlaqəli fəaliyyət göstərən banklar və müəssisələr tərəfindən istifadə olunur.

Dünyadakı faiz dərəcələrindəki dəyişikliklərdən qorunmaq üçün aşağıdakı bir neçə vasitədən istifadə olunur:

- Forvard
- Fyuçers

- Opsion
- Svop

Faiz dərəcəsi riskinə nəzarət etmək üçün düzgün maliyyə aləti seçmək lazımdır. Düzgün maliyyə aləti seçərkən nəzərə alınmalı ən əsas amil faiz dərəcəsi ilə nəzarət olunmaq üçün əsas riski yaradan faiz dərəcəsi arasındakı korrelyasiya dərəcəsidir. Digər nəzərə alınmalı olan vacib amil alətin likvidliyidir. Belə bir nümunəyə baxaq. Əgər bir mövqenin likvidliyə ehtiyacı varsa, o likvid olmayan bir vasitə ilə qoruna bilməz.

Strategiyalardan biri də fyuçers zənglərindən istifadədir. Bir şirkət, sonrakı bir tarixdə nağd pul bazarında edəcəyi əməliyyatların müvəqqəti əvəzi olaraq gələcək bir mövqe tutur. Şirkətin qarşılaşdığı hər hansı bir zərər (istər nağd, istərsə də fyuçerslər) nağd və fyuçers qiymətləri ilə birlikdə hərəkət edərsə, digər mövqedəki mənfəətlə kompensasiya olunur. Qısamüddətli bir hedging bankı bir istiqrazın nağd qiymətinin düşməsinə qarşı qorumaq üçün istifadə olunur. Uzunmüddətli hedging isə istiqrazın nağd qiymətinin artımından qorumaq üçün istifadə olunur. Bank gələcək nağd qiymətini təmin etmək və sahiblik qiymət riskini fyuçers müqaviləsinin alıcısına ötürmək üçün fyuçers müqavilələri satır.

Faiz riskinə qorumaq üçün istifadə olunan amillərdən də biri də faiz mübadiləsidir. Faiz dəyişdirmə riskinə forvard və fyuçers əməliyyatları aiddir. Faiz riskini nəzarətdə saxlamaq üçün forvard və fyuçers müqavilələrindən eyni şəkildə istifadə oluna bilər. Banklar tərəfindən risk idarəedilməsində istifadə olunan bir çox svop müqaviləsi var, məsələn bura borc dəyişdirmə və aktiv svopu aid edə bilərik.

III FƏSİL. MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1 Maliyyə risklərinin sığorta olunma problemləri

Sığorta, maddi nemətlərin istehsalı, dövriyyəsi, mübadiləsi və istehlakı prosesində insanlar arasında inkişaf edən müəyyən iqtisadi münasibətləri həyata keçirir. Sığortalıların maraqlarının qorunması mexanizminin inkişafındakı ziddiyyətlərin, problemlərin və tendesiyaların hamısı sığorta işində öz əksini tapmışdır. Bu ziddiyyətlər təsadüfə bir təbiətin müxtəlif mənfi nəticələrinin təzahürü üçün şərait yaradır. Həmçinin sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti, yüksək sığorta hadisəsinin baş vermə ehtimalı ilə bağlıdır, bu səbəbdən sığorta statistikaya əsaslanır.

Sığorta sektoru son illərdə yaxşı inkişaf edən və beynəlxalq sahələrə inteqrasiya edən sektorlardan biridir. Ölkəmizin bu sahədə inkişafı və dünya ölkələrinin bir çoxu ilə rəqabət edə biləcək səviyyəyə çatmağı danılmaz faktdır. Azərbayanda sığorta sektoru son 10 ildə özünün inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. 2011 – ci ildən etibarən Azərbaycanın sığorta bazarının inkişaf trayektoriyası sürətlə artır. Sadəcə son 1 ildə pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən maliyyə bazarlarına mənfi təsirləri özünü əks etdirdi. Maliyyə bazarlarında vəziyyətin pisləşməsi birbaşa olaraq ölkənin ticarət dövriyyəsinə, o cümlədən sahibkarlığa, biznes subyektlərinə mənfi təsir göstərdi. Həmçinin pandemiyanın təsiri, yaranmış zərər sığorta sektoruna da təsirsiz ötüşmədi. Lakin Azərbaycanda uzun illərdir mövcud olan sağlam iqtisadi inkişaf modeli və qabaqcadan görülmüş tədbirlər nəticəsində sığorta sektoru genişmiqyaslı zərərə məruz qalmadı. Pandemiyanın ilk günlərində sığorta bazarının iştirakçıları yeni fəaliyyətlər hazırlayıb, tətbiq etməyə başladılar. Belə bir dövrdə sığorta bazarlarının əsas məqsədi minimum xərclə, maksimum keyfiyyətin əldə edilməsidir. Xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə müştəri məmnuniyyətinin təmin edilməsi qarşıya qoyulan əsas hədəflərdən biridir.

Ümumiyyətlə, sığorta şirkələrinin əsas vəzifəsi, sığorta ödənişlərindən zərər riskini azaltmaqdır. Sığortaya cəlb edilən risklərdən biri də maliyyə riskləridir. Maliyyə risklərinin sığortası ən problemlili və ən vacib sığorta növlərindən biridir. Maliyyə risklərini azaltmaq və ya onların qarşısını almaq üçün bir neçə üsuldən istifadə olunur. Ancaq hazırda istifadə olunan əsas metodlardan biri sığortadır.

Milli iqtisadiyyatların böyüməsində, inkişafında banklar mühim rol oynayır. Bir bankın kəskin fəaliyyətinin pozulması maliyyə sistemi üçün maliyyə böhranına səbəb olan mənfi nəticələrə səbəb olacaqdır. Həqiqətən də bankların oynadığı vasitəçilik rolu onları maraqlı tərəflərin vəziyyətindən asılı hala gətirir və mənəvi təhlükə mövzusunda məruz qala bilər. Bir tərəfdən də banklar borcluların maddi vəziyyətindən asılıdırlar və kredit verildikdən sonra təhvil verdikləri vəsaitlərin istifadəsi ilə bağlı riski idarə edə bilmirlər. Bu riskləri nəzərə alaraq, bankların tənzimlənməsi, risklərin qarşısını almaq ölkəmiz üçün əsas məsələlərdən biridir. Ölkəmizin maliyyə sistemində də banklar xüsusi paya malikdir. Bankların əsasən

xarici resurslarla işlədiyini nəzərə alsaq, başqalarının pulları ilə işləyən banklar etibar edilən təşkilatlar kimi ciddi öhdəliklərə malikdirlər və onlar icimayyət üçün hesabat verirlər. Bu səbəbdən risklərə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərin alınması banklar üçün ön plana çıxır. Risklərin qarşısının alınmasında görülən qabaqlayıcı tədbirlər onun nə qədər vacib və proaktiv olduğunu göstərir. Banklar bu risklərin qarşısını almaq və ya azaltmaq üçün strategiyalar və planlar hazırlamalıdır. Bank işçiləri qəbul etdikləri qərarlarda, apardıqları əməliyyatda aldqları riskin yaratdığı imkanları qabaqcadan bilməlidirlər.

Nəzəri olaraq bank sığorta sisteminin elementləri iki qrupa bölünür. Birinci qrupa müəsisə və təşkilat üçün ümumi olan sığorta obyektləri və risklər daxildir. İkinci qrupa isə bank fəaliyyətinin spesifikliyinə görə obyektlər və risklər daxildir. Bankın xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla bank sığortası fəaliyyətlərə aşağıdakılar daxildir:

- Bank dəyərlərinin və bankların digər əmlaklarının sığortalanması;
- Bank sahəsindəki komputer avadanlığı və proqram təminatı, o cümlədən komputer fırıldaqçılığından sığorta;
- Bank sektorunda plastik kartların istifadəsi ilə bağlı risklərdən sığorta;
- Kredit sığortası (həm birbaşa kredit sığortası, həm də borcalanın kredit sığortası daxil olmaqla kredit girov sığortası);
- Bank əmanətlərinin sığortası.

Banklar əsasən kredit, bazar, valyuta riskləri ilə üzləşir. Kredit riskləri müştərinin öz öhdəliyini yerinə yetirməməsi səbəbindən yaranır. Həmin risklərin qarşısını almaq üçün kredit risklərinin sığortalanmasından istifadə olunur. Kreditlərin sığortalanması - kredit götürənin müflis olması və ya ölməsi, həmçinin öz öhdəliklərini digər səbəblərdən yerinə yetirə bilməməsi ilə əlaqədar borcu qaytarmaması nəticəsində borc (kredit) verənə dəyən zərərin əvəzini tam və ya qismən ödənilməsi üçün sığorta ödənişini həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Kredit alan şəxsin vəfatı və əmək qabiliyyətinin tam və ya qismən itirilməsi ilə bağlı bankla bağlanmış müqaviləyə əsasən borcunun tam və ya qismən geri qaytarmaması nəticəsində onun kredit müqaviləsi üzrə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi sığorta

hadisəsi hesab olunur. Bu zaman hadisə baş verən dövrdə borc alanın bank qarşısında qalıq kredit borcu faizlər daxil olmaqla kredit müqaviləsinə əsasən sığorta şirkəti tərəfindən banka ödənilir. 2012-2014 – cü illərdə kredit sığortası üzrə sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin artım templərinə nəzər salaraq görərik ki, illər üzrə həm sığorta haqları, həm də sığorta ödənişlərində nəzərə çarpacaq qədər artım olub. 2012- ci ildə 32 966, 38 manat sığorta ödənişi, 68 951,70 manat sığorta haqqı, 2013- cü ildə 14 765,67 manat sığorta ödənişi, 127 335,23 manat sığorta haqqı, 2014 – cü ildə isə 87 713,52 manat sığorta ödənişi, 1 309 962, 62 manat sığorta haqqı olmuşdur. Bu illər üzrə ən çox sığorta haqqı 2014- cü ildə, ən az sığorta ödənişi isə 2013 – cü ildə qeydə alınıb.

2019- 2020 – ci illərdə Azərbaycanda kreditlərin sığortalanmasına nəzər salaraq. Azərbaycanda kreditlərin sığortalanması 2020 – ci ildə 56% və ya 2.3 dəfə kiçilib. Mərkəzi Bankın məlumatına əsasən 2020- ci ilin yanvar- may ayları ərzində cəmi 13 800 manatlıq kredit sığortalanıb. Öncəki ilin analoji dövründə bu rəqəm 44 600 idi. Lakin bu dövr ərzində heç bir sığorta hadisəsinə rast gəlinməyib. 2020 – ci ilin yanvar- aprel aylarında isə kredit sığortası üzrə yığılmış sığorta haqları 11 700 manat təşkil etmişdir. İllik müqayisədə kreditlərin sığortalanması bazarı 3.2 dəfə kiçilsədə, aylıq müqayisədə 18% böyüyüb.

Valyuta risklərinin sığorta olunmasında yaranan problemlər. Valyuta riskləri valyuta əməliyyatları zamanı milli valyuta daxil olmaqla bir xarici vayutanın digərinə qarşı məzənnəsinin dəyişməsi ilə əlaqəli valyuta itkisini əks etdirir. Məzənnələrin dəyişməsi də bir çox amillərə mənfi təsir göstərir. Bunlar valyutanın ucuzlaşmasına gətirib çıxaran inflyasiya və müxtəlif ölkələrin milli valyutalarının məzənnələrində enməyə səbəb olan müxtəlif iqtisadi problemlərdir. Ümumiyyətlə, həm ticarət, həm də kredit əməliyyatları valyuta seçimidən asılıdır. Çünki, mal və xidmətlərin idxal- ixracı zamanı müəssisələr həmişə valyuta məzənnələri arasındakı fərqə məruz qalırlar. Məzənnələr arasındakı fərqə səbəb bu əməliyyatların müxtəlif milli valyutalarla aparılması ilə əlaqədardır. Milli valyutanın aşağı düşməsi, ixrac əməliyyatlarının azalması valyuta riskini yaradır. Pandemiya

ilə əlaqədar idxal və ixrac prosesinin azalması ölkəmizə daxil olan xarici valyutann həcmi azaldıb.

Məzənnədə baş verən tərəddüdləri nəzərə alaraq, bir qayda olaraq onu lazım olan valyutaların alıcılıq qabiliyyəti əsasında müəyyən edirlər. Valyuta məzənnələrindəki tərəddüdlərə inflyasiya, şirkətin ödəmə balansı, ayrı-ayrılıqda hər bir valyutya olan tələbin nisbəti, ölkədəki iqtisadi və siyasi amillər səbəb olur. Valyuta məzənnəsi kifayət qədər vacibdir, belə ki dünya bazarında ölkənin ixrac üzrə rəqabət qabiliyyətliliyini və onun valyutasının qiymətliliyini təyin edir.

Banklar kredit, valyuta riskləri ilə bərabər faiz riskərinə də məruz qalır. Faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər bank mənfəətinin azalmasına və ya artmasına səbəb olur. Banklar tərəfindən ödənilən faiz dərəcəsi ilə banklara ödənilən faiz dərəcəsi arasındakı fərq bankın ümumi gəliridir. Ümumiyyətlə, banklar bunu sabit bazar dərəcələri ilə edirlər. Həmçinin, faiz dərəcələri əməliyyatlar zamanı müəyyən edilir və sona qədər dəyişməz olaraq qalır. Belə bir situasiyada bazarda faiz dərəcələrinin artması nəticəsində bank yeni faiz dərəcələri tətbiq edərkən qısamüddətli resursları yeniləyərək kreditin faiz dərəcəsinə dəyişə bilmir. Bankın meydana gələn risklərə qarşı heç bir tədbir görməməsi səbəbindən mənfəət azalacaq və yabank müflis ola bilər. Belə bir vəziyyətdə bank üçün risk ortaya çıxmış olur.

Aparılan araşdırmadan görünür ki, 2020 – ci ildə kredit bazarında, kreditlərin sığortalanmasında kəskin azalma müşahidə olunub. Bu halı 2020 ci ildə bütün dünyanı caynağına alan korono virusla əlaqələndirə bilərik. Pandemiya ilə əlaqədar olaraq bir çox iş yerlərində, özəlliklə turizm sektorunda, xidmət, ticarət sektorunun bir çox hissələrində fəaliyyətin dayandırılması sahibkarlara mənfə təsir göstərdi. Sahibkarların işlərində yaranmış çətinliklər bank sektoruna olan kredit borcların geri qaytarılmasında gecikmələrə səbəb oldu. Götürülən kreditlərin çoxu sığortalanmadığı üçün bankların vəziyyəti bir qədər pisləşdi. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə sığorta sektoruna marağın az olması, özəlliklə kredit risklərinin sığortalanmasında sığortalıların azlığı bir neçə problemlərlə bağlıdır.

Problemlərdən ən əsası insanların sığorta ilə bağlı məlumatlarının məhdud olmasıdır. Sığorta ilə bağlı məlumatsızlıq müəyyən bir müddət sonra vətəndaşlarda

inamsızlığın yaranmasına gətirib çıxarır. İnamsızlığa səbəb isə sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortaçının sığorta ödənişini tam və ya qismən etməkdən yayınmasıdır. Digər tərəfdən baxsaq bu inamsızlığı yaradan elə sığorta şirkətlərinin özüdür. Bəzi sığorta şirkətləri həqiqi sığorta hadisəsi zamanı ya sığorta ödənişini ödəməkdən imtina edirlər, ya da sığorta hadisəsinin olmağını iddia edirlər. Əfsuslar olsun ki, bu gün bəzi insanlar sığortaya məcburi ödənilməli bir rüsum kimi baxırlar. Bunu daha çox icbari sığorta növlərində görə bilərk. Hətta insanlar sığorta məhsulunun faydalarından, qarşılaşa biləcəyi risklərdən nə qədər qoruyacağından məlumatsızlar. Sığortanın mahiyyətini, onun nə qədər vacib olduğunu tam dərk edə bilmirlər. Belə bir vəziyyətə səbəb vətəndaşların sığorta bazarı, onu tənzimləyən hüquqi normativ hüquqi aktlardan məlumatsızlığından irəli gəlir. Hətta vətəndaşlar bağladıkları sığorta müqaviləsinin necə tərtib edilməsindən, orada hansı maddələrin, müddələrin əks olunmasından, imzaladıkları sənədin mahiyyətindən belə xəbərdar olmurlar. Bu məlumatsızlıq sığorta bazarının inkişafını ləngidir. Ümumiyyətlə, maarifləndirmə işlərinə vəsətin ayrılmaması və ya az vəsait ayrılması bu problemlərə gətirib çıxarır. Fikir versək görürük ki, sığorta şirkətləri reklam işləri ilə müqayisədə potensial müştərilərini məlumalandırmaq fəaliyyətinə çox da önəm vermirlər. Bu da nəticədə Azərbaycanda könüllü şəkildə sığortadan istiadə edən vətəndaşların az olmasına gətirib çıxarır.

Digər səbəblərdən biri isə sığorta haqlarının yüksək olmasıdır. Kredit risklərinin sığortalıması zamanı sığortalı tərəf bank olur, sığorta haqqını da məhz o ödəyir. Kreditin sığortalıması xərcini isə borcalan həyata keçirir. Bu isə öz növbəsində kreditin dəyərini nəzərəcəpacaq qədər yüksəldir. Xüsusilə, pandemiya ilə əlaqədar olaraq əhalinin gəlir səviyyəsinin aşağı düşməsi, bir çox sahələrdə işlərin dayanması, əmək haqqının azalması sığortalıların sayının azalmasına gətirib çıxarmışdır. Çünki, insanların böyük əksəriyyəti belə bir vəziyyətdə əllərində nağd pul saxlamağa, qeyri- müəyyənlik şəraitində bu pulları yalnız lazimi ehtiyaclarını almağı düşünürlər.

Maliyyə risklərinin sığorta olunmasının digər problemlərindən biri də Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin kapital səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Nəzərə alsaq

ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin əksəriyyəti yerli şirkətlərdir və mövcud qanunvericilik sığorta şirkətlərinin yaranması zamanı xarici kapitalın cəlb edilməsinə mövcud məhdudiyyətlər qoyur. Bu da sığorta bazarının zəif inkişaf etməsinə, bu sektorun inkişaf səviyyəsinin xarici ölkələrlə müqayisədə 25-30 dəfə geridə qalmasına gətirib çıxarır. Məhz bu gün sığorta bazarının inkişafının aşağı olması, sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin yüksək olmaması ilə bağlıdır. Bu gün sığorta şirkətlərinin əksəriyyəti kapital baxımından banklardan asılıdır. Belə şirkətlər öz büdcələrini bankların hesabına, daha doğrusu avtokreditləşmə (kreditlə satılan avtomobillərin sığortalanması) hesabına tənzimləyirlər. Nəticədə banka girov qoyulan əmlak bankın xeyrinə sığortalanır. Kreditləşməyə biznes kimi baxan banklar hadisələr zamanı onun xarakterizə baxmadan, bütün rıçaqlardan istifadə edərək sığorta şirkətlərinə təzyiq etməklə sığorta ödənişlərinin verilməsinə nail olmağa çalışırlar. Bu isə sonuncuların inkişafına mane olur. Bir çox hallarda banklar təsisçisi olduqları və ya təsisçiləri eyni olan bankları seçirlər. (http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/insurance_system_in_Azerbaijan_in_Azeri.pdf)

Əslində sığorta şirkətləri inkişaf etmək üçün bankarın vəsait toplamasını və ya böyük tikinti və digər risklərin sığortalancağını gözləməməlidirlər. İndiki şəraitdə sığortaçıları özləri böyük fəallıq, çeviklik, ixtiraçılıq qabiliyyəti göstərməli sığorta olunanları həm qiyməti, həm də keyfiyyəti ilə cəlb edə biləcək sığorta məhsullarını bazara çıxarmalıdırlar. Buna görə də sığorta şirkətləri fiziki şəxslərə üz tutmalı, xırda məhsullardan başlamalı və eyni zamanda bank və digər risklərin sığortasının inkişafı ilə bərabər olaraq fiziki şəxslərə satışı genişləndirməlidirlər.

Sığorta sahəsində sığorta bazarının və dövlətin fəaliyyətinin əskikliklərindən biri də ixtisaslı kadrların çatışmazlığıdır. Son illərdə bu sahədə artım dinamikasının müşahidə olumasına baxmayaraq hələ də çatışmazlıqlar mövcuddur. Bir çox sığorta şirkətlərin işə qəbul zamanı xüsusi imtahanlar tətbiq etməyi, sığorta bazarında ixtisaslı kadr çatışmazlığını müəyyən qədər aradan qaldırdı. Lakin hələ də çatışmazlıqlar var. Ümumiyyətlə, sistemin zəif inkişafı maliyyə, bank, səhiyyə və s. sektorlara yanaşı, insanların uzun ömürlülyünə mənfi təsir göstərir.

Sığorta sistemini ləngidən səbəblərdən biri də inhisarçılığın olmasıdır. Dövlət inhisarının olması, keyfiyyətin artımına, sağlam rəqabətə, yeni sığorta şirkətlərinin yaranmasına əngəl yaradır. Məsələn, dövlət təşkilatlarında çalışanların icbari sığortası “ Azərsığorta” Dövlət sığorta şirkəti tərəfindən həyata keçirilir. (http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/insurance_system_in_Azerbaijan_in_Azeri.pdf)

3.2 Maliyyə risklərinin sığortalanmasının inkişaf perspektivləri

Risklərin idarə olunmasını risk hadisələrinin baş verməsini müəyyən dərəcədə proqnozlaşdırmağa və belə hadisələrin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılmasına, yaxud azadılmasına imkan verən metodların, fənd və tədbirlərin məcmusu kimi səciyyələndirmək olar. (X.Kazımlı., Quliyev.İ., 2011. səh 54)

Sxem 2: Maliyyə risklərinin azaldılması yolları

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazıranmışdır

Riskdən qaçmağı bir növ mənfəətdən imtina kimi başa düşmək olar. Maliyyə risklərinin neytralladılması bu istiqaməti daha radikaldır. Riskdən qaçmaq bir sahibkar üçün əlverişli deyil.

Riskin saxlanması isə əsas yük investora düşür. Investor mövcud olan itkiləri öz hesabına müvazinətləşdirir.

Riskin ötürülməsi dedikdə isə riskin başqa birinə, yəni sığorta şirkətinə ötürülməsidir. Riskin ötürülməsi aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- + Riskin faktoring müqavilsinin bağlanması yolu ilə ötürülməsi;
- + Riskin həvalə olunması ilə bağlı bağlanmış müqavilənin ötürülməsi;
- + Riskin xammal və material göndərənlərə ötürülməsi;
- + Riskin xecirləmə yolu ilə ötürülməsi;
- + Risklərin sığortalanması

Risk dərəcələrinin aşağı salınması dedikdə, itkilərin həcmi və ehtimalının azalması başa düşülür. Risklərin aşağı salınması üsulları aşağıdakılardır: Diversifikasiya kapitalın bir- biri ilə əlaqəsi olmayan müxtəlif investisiya obyektləri arasında bölüşdürmə prosesidir. Spesifik risk növlərinin mənfəət nəticələrini zərərsizləşdirmək üçün istifadə olunur. Diversifikasiya kapitalın bölgüsü zamanı risklərin bir hissəsindən qaçmağa imkan verir. Məsələn, investor bir səhmdar cəmiyyətinin əvəzinə beş müxtəlif səhmdar cəmiyyətinin səhmi almasını edir. Bu da gəlirin əldə olunması ehtimalını orta hesabla beş dəfə artırır, həmçinin risk dərəcəsini də beş dəfə aşağı salır.

Limitləşdirmə dedikdə isə risklərin son hədd xərclərinin müəyyən olunmasıdır. Bu xərclər müəssisə ona hiss olunmayan itkisiz də gedə bilər. Limitləşdirmə borc və kreditlərin verilməsində, əmtəələrin satışında, kapital qoyuluşu həcmi müəyyən edilməsində və s tətbiq olunur.

Xecirləmə isə kommersiya əməliyyatları zamanı gələcək dövrdə əmtəələrin göndərilməsini (satışını) nəzərdə tutan mal- material qiymətlərinin əlverişsiz dəyişiklikləri risklərinin sığortalanmasıdır.

Özünüsığortalama dedikdə isə burada müəssisə sığorta şirkətinə yox, özünüsığortalamaya üstünlük verir. Bir növ müəssisə kapitala qənaət etmiş olur.

Özünü sığortada müəssisələr, məqsədlərindən asılı olaraq, naturada və ya nağd ola bilən fondlar yaradırlar.

Sığortalama maliyyə risklərinin azaldılmasının və aşağı salınmasının ən geniş yayılmış metodlarından biridir. Bazar münasibətləri şəraitində sığorta firmalarının əməliyyatların təkmilləşdirilməsi mühim yer tutur. Sığorta sektorunun son illərdə inkişaf etməsi və son bir ildə ölkəmizdə pandemiyanın olması bu sektorun inkişafında ləngimələrə səbəb oldu. Risklərin sığortalanasının təkmilləşdirmə istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Sığorta firmalarının təkmilləşdirmə yollarından biri və ən əsası marketingdir. Sığorta marketing xidməti sisteminə aşağıdakılar daxildir:
 - ✓ Sığorta bazarında mövcud sığorta tələbatının müəyyən olunması;
 - ✓ Reklam və maarifləndirmə yolu ilə sığorta tələbatının müəyyən edilməsi;
 - ✓ Sahə və regionlar üzrə fəaliyyətdə olan firmaların sığorta tələbatının öyrənilməsi;
 - ✓ Sığorta bazarında sığorta marketing tədqiqatlarının aparılması.
- Sığorta firmalarının təkmilləşdirmə yollarından biri də maarifləndirmədir. Telekanallarda, reklam çarxlarında, sosial şəbəkələrdə sığorta məhsulları ilə bağlı maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Rusiyada fəaliyyət göstərən bir çox sığorta şirkətləri əhali üçün pulsuz maarifləndirmə kursları təşkil edir. Sığorta şirkətləri internetdə təklif etdikləri sığorta növü üzrə vətəndaşların hüquqlarını müəyyənləşdirən qanun müddələri, həmçinin müqavilə bağlayarkən məhz hansı məqamlara diqqət yetirməli olduğuna dair məlumatlar da yerləşdiriblər.
- Sığorta şirkətlərinin təkmilləşdirmə yollarından biri də dövlət dəstəyidir. Burada, dövlət dəstəyi dedikdə, sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə dövlət sığorta fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün

lisenziyalaşdırılmasına da xüsusi diqqət yetirməlidir. Bununla yanaşı, dövlət inhisarçılığının aradan qaldırılması, sağlam rəqabətin aparılması üçün əlverişli mühitin yaradılması əsas isiqamətlərdən biridir.

- Azərbaycanda sığorta sektoruna yüksək potensial olsa da hüquqi və institusional islahatların zəif olması onun inışafını ləngidir. Bunu aradan aldırmaq üçün inkişaf məqsədi ilə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vacibdir.
- Digər təkmiləşdirmə yollarından biri də sığortaya qarşı inamın yaradılmasıdır. Burada əsas yük sığorta şirkətlərinə düşür. Sığorta hadisəsi zamanı sığorta şirkəti sığorta ödənişlərini vaxtında və tam şəkildə ödəsə, vətəndaşların sığortaya qarşı marağın yaradılmasına səbəb olacaq.
- Əhalinin maarifləndirilməsində xüsusi rol ynayan vasitələrdən biri də vətəndaş cəmiyyəti inistutlarıdır. Hal- hazırda sığorta şirkətləri bu sektorun potensialından demək olar ki yararlanmırlar. Amma bu gün araşdırma mərkəzləri kimi qəbul olunan qeyri - hökumət təşkilatları əhalinin sığorta ilə bağlı məlumatlandırılmasında şirkətlərə böyük köməklik göstərə bilərlər.
- Təkmilləşdirmənin əsas yollarından biri də kapital səviyyəsi aşağı olan sığorta şirkətlərinin birləşdirilməsidir. Məcmu kapitalı 1-2 milyon olan sığorta şirkətləri birləşərək kapitallarını 3-4 milyon mantadək artırabilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində riskə etmədən mənfəət əldə etmək mümkünsüz haldır. Bu riskləri qabaqcadan görmək, proqnozlaşdırmaq və ümumiyyətlə aradan qaldırmaq demək olar ki, çətinidir. Risklərin idarə edilməsində, qarşısının alınmasında xüsusi bir metodun seçilməsi zəruridir. Bu metod isə sığortadır. Tədqiqatımızdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə risklərinin və onların idarəedilməsində, aşağı salınmasında, qarşısının alınmasında sığortanın nə qədər vacib olduğunu deyə bilərik. Maliyyə risklərinin sığortalanmasının həm sığorta şirkətləri üçün, həm də sığorta etdirən şəxslər üçün xeyri var. Son dövrlərdə sığortanın inkişafı, dünya ölkələrinin sığorta ilə bağlı araşdırmalarının tətbiqi ölkəmizdə sığorta şirkətlərinin təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynadığını görürük.

Tədqiqat işimizdə apardığımız araşdırmaya əsasən deyə bilərik ki, diversifikasiya səviyyəsinin və kapital səviyyəsinin aşağı olması sığorta bazarının mövcud problemlərindəndir. Xüsusi kapitalın aşağı olması səbəbi Azərbaycan

qanunvericiliyində sığorta bazarında xaricilərin iştirakında məhdudiyyətlərin olmasıdır. Qanunvericiliyimizə əsasən, sığorta şirkətlərinin yaradılmasında xaricilərin nizamnamə kapitalının iştirak payında 30% dən çox ola bilməz. Bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişafına səbəb olacaqdır.

Maliyyə risklərin sığortalanmasının banklar üçün də əsas rol oynadığını görə bilərik. Ələxsus, kreditlərin, faizlərin, valyuta risklərinin sığortasını deyə bilərik. Müştərinin götürdüğü krediti qaytara bilməməsi və ya öhdəliklərinin yerinə yetirməməsi banklar üçün problemlər yaradırdı. Amma sığorta burada köməyə çatır. Bu təkcə bank üçün yox, həmçinin müştəri üçün də faydalıdır.

Dissertasiya işimizin I fəslində risklərin mahiyyətinə, məzmununa, maliyyə risklərinin təsnifatına və onların idarəedilməsində sığortanın roluna toxunmuşuq. II fəslində isə maliyyə risklərinin sığortalanmasındakı metodlar, metodların analizi və onların qiymətləndirilməsi və risklərin hedcinqi məsələləri təhlil olunmuşdur. III fəslində isə maliyyə risklərinin sığortalanmasındakı problemlərə, bu risklərin sığortalanmasındakı təkmilləşdirmə istiqamətlərinə toxunulmuşdur.

Maliyyə risklərinin sığortalanması, sığorta şirkətlərinin yeni sığorta məhsulları təklif etməsi son 5-10 ildə ölkəmizin sığorta ilə bağlı yeni uğurlara imza atdığını deyə bilərik. Baxmayaraq ki, son 1 ildə ölkəmiz covid-19 virusu ilə mübarizə aparır. Bu virus bütün sahələrə təsir etdiyi kimi, sığorta sektorunada mənfi təsirləri oldu. Ancaq ölkəmizdə sağlam inkişaf modeli və qabaqcadan görülmüş tədbirlər sığorta sektoruna əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmədi. Sığorta şirkətləri dünya ölkələrinin pandemiya dövründə istifadə etdiyi metodları sığorta sektoruna tətbiq etdilər.

Maliyyə risklərinin sığortalanmasında aşağıdakı ümumi təkliflər verilə bilər:

- Sığorta şirkətləri xüsusi kapitalı artırmalıdırlar;
- Sığorta şirkətləri telekanallarda, sosial şəbəkələrdə güclü reklam və maarifləndirmə işləri aparmalıdırlar. Sığorta şirkətlərində maarifləndirmənin aparılması birbaşa olaraq, əhali də sığorta mədəniyyətinin formalaşmasına səbəb olacaqdır. Ələxsus

maarifləndirmə işlərində Rusiya sığorta şirkətlərini təcrübələrindən istifadə etməlidirlər.

- Vətəndaşların sığortaya qarşı inamlarını artırmalıdırlar. İnsanlar sığortaya məcburi ödənilməli vasitə kimi yox, lazımı, onları risklərdən qoruyan vasitə kimi baxmalıdır.;
- Sığorta şirkətləri sığorta hadisəsi baş verən zaman vaxtında hadisə yerində olmalı və düzgün şəkildə sığorta risklərinin qiymətləndirilməsini həyata keçirməlidirlər;
- Kadr çatışmazlığı aradan qaldırılması da vacib məsələlərdən biridir. Ali təhsil müəssisələrində sığorta ilə bağlı ixtisaslar yaradılmalıdır. Sığorta ixtisası olan ali təhsil müəssisələrində isə sığorta ixtisası ilə bağlı təkmilləşdirmə istiqamətləri aparılmalıdır. İxtisaslı kadrların artırılması üçün xüsusi təlimlərin, kursların keçirilməsi zəruridir;
- Digər əsas təkliflərdən biri də dövlət dəstəyinin olmasıdır;
- Sığorta şirkətləri qonşu ölkələrinin və avropa ölkələrinin sığorta ilə bağlı təcrübələrini ölkəmizdə tətbiq etməlidirlər.
- Sığorta şirkətləri ilə sığorta olunanlar arasında bağlanan sığorta müqavilələrində sığorta məbləğinin düzgün qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.
- Sığorta xidmətləri elektronlaşdırılmalıdır. Bu xidmətin reallaşdırılması təkcə sığorta sektoruna deyil, həmçinin əhali tərəfindən də daha çox istifadəyə səbəb olacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. 25 dekabr 2007-ci il
2. Abbasov.İ.,Həsənov.İ.C (2013) Dərs vəsaiti “Sığorta işinin təşkili” “Bakı Biznes Universiteti”Nəşriyyatı
3. Ataşov.B.X Maliyyə bazarları Ali məktəblər üçün dərslik Bakı “Kooperasiya” Nəşriyyatı 2014
4. Ataşov.B.X.,Ələkbərov.Ə.Ə.,Xudiyev.N.N(2018) “Sığorta işi” Bakı Kooperasiya Nəşriyyatı
5. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016 - cı il 6 dekabr tarixli fərmanı
6. Xalq sığorta ASC- nin idarə heyətinin sədri R.T.Qurbanovun 05.01.2019 tarixli 01 N-li əmri ilə (2009) Maliyyə risklərinin sığortasının qaydaları:. Bakı “Xalq sığorta “Nəşriyyatı
7. Xudiyev.N.N (2015) dərs vəsaiti “Sığorta işi: müasir kurs” Bakı “Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı

8. İbrahimov.E.R., Hüseynov. M.C.və b. Sığorta işi. Dərslik, Bakı, 2017, 496 s.
9. Kazımlı X., Quliyev İ. “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi” Dərs vəsaiti. Bakı. 2011.
10. Kərimov Akif “Sığorta” (Sığortaçının stolüstü kitabı). Bakı-2000

Rus dilində

1. Аленичев В.В. “Страхование кредитных и валютных рисков”. Москва – 2014.
2. А.А.Гвозденка.“Основы страхования”. Москва. ФИС. 2008.
3. Воблый К.Г. “Основы экономики страхования”. Москва, 2016.
4. Дэвид Бланд. “Страхование: теория и практика”. Москва. ФИС – 2015
5. Ефимов С.Л. Организация работы страховой компании: теория, практика, зарубежный опыт. М., 2008, 246 с.
6. Кутуков В.Б. “Основы финансовой и страховой математики”. Москва – 2010.
7. Страхование отдельных видов предпринимательского риска: методическая разработка”. СПб, 2011.
8. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. М.: Финансы и статистика, 2002, 1165 с.

İngilis dilində

1. Accounting and Finance for managers insurance.Course book.940. London-2014.Ermasov C.B
2. Frank Night. Risk, Uncertainty and profit, 1921
3. Practise of reinsurance.London-2011
4. Roland Kenett. Towards a grand unified theory of risk. Operational Risk, London, Infroma Business Publishing, 2000. pp. 61-69.
5. Thomas M.Bower.Certificates of insuarence. What every New York risk and insurance proffessional needs to know.2010

Türk dilində

1. Bolgün E. ve AKÇAY B. “Risk Yönetimi” Ankara. 2012.

İnternet resursları

1. www.stat.gov.az Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin saytı
2. <https://www.cbar.az> Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
3. www.azersigorta.az Sığorta şirkətlərinin saytı
4. http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/insurance_system_in_Azerbaijan_in_Azeri.pdf
5. www.economy.gov.az
6. <http://www.e-qanun.az>
7. <http://www.economist.com>
8. <https://web.archive.org/web/>
9. <http://www.bcc.az>
10. https://studme.org/1652020511389/finansy/metody_analiza_finansovyh_riskovy

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1:	Maliyyə risklərinin
təsnifatı.....	Ошибка! Закладка не определена.
Cədvəl 2:	Kredit risklərin sığortalanmasında baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta ödənişləri Yanvar-Sentyabr ayları üzrə (min manatla).....46
Cədvəl 3:	Kredit risklərin sığortalanmasında baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta ödənişləri. Yanvar- Sentyabr ayları üzrə. Xüsusi mülkiyyət. (min manatla).....46

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1:	Maliyyə risklərinin hedcingi.....44
-----------------	--

Sxemlərin siyahısı

Sxem1:	Maliyyə risklərinin növləri 18
Sxem 2:	Maliyyə risklərinin azaldılması yolları.....60